

5. FEJEZET

SZERB NEMZETISÉG

Nyelvek ismerete, kétnyelvűség, attitűdök és identitás

TÜCSÖK DOROTTYA

1. Bevezetés

A fejezet a magyarországi szerb nemzetiséget, a szerb–magyar kétnyelvűséget és egy előzetesen kijelölt gyakorlatközösség, a pomázi szerbek nyelvi helyzetét (empirikus adatokra támaszkodva) vizsgálja. Az első részben, röviden bemutatásra kerül a nemzetiség magyarországi története, azután (a népszámlálási adatokat és az önkormányzat által közreadott információkat bevonva) jelenlegi helyzete, a magyarországi szerb nyelv és a legfontosabb hazai szerb intézmények, személyiségek. A következő alfejezet egy 2001-es, magyarországi nemzetiségekkel foglalkozó, nyelvészeti kutatási projekt részeként megvalósuló, szociolingvisztikai vizsgálat, szerb–magyar kétnyelvűektől gyűjtött adatainak kvantitatív elemzését tartalmazza. Az elemzés segít feltárni a közösség asszimilációs, illetve a nyelvcserefolyamatban elfoglalt pozícióját, a nemzetiségi identitás fontosabb elemeit, illetve bepillantást enged a szerbek életének bizonyos szegmenseibe, gyakorlataiba.

2. A szerb nemzetiség, a szerb nyelv és a közösségi intézményhálózat

2.1. Történeti áttekintés

Magyarországon a szerbek már nagyon régen, évszázadokkal ezelőtt letelepedtek. Jelenlétük a honfoglalás előtti időkre datálható (Bindorffer–Sólyom 2007: 197). A területre nagyobb számban a középkortól fogva (14. század), több hullámban érkeztek. Egyrészt békés migráció, másrészt az Oszmán Birodalom elől való menekülés következtében vándoroltak ide. Szerbiát sokan kénytelenek voltak elhagyni, hiába volt ez az egyik első állam, mely már a 9. századtól nyelvileg és kulturálisan autonóm volt, „önálló saját nyelvét használta a templomokban, nemzeti egyházzá lett, tehát függetlenedni tudott a konstantinápolyi patriarcha befolyása alól” (Gábrity 2024). Az Oszmán Birodalom terjeszkedése megfosztotta az országot ettől a szabadságától. Az 1389-es rigómezei csata, a szerbek sorsdöntő, ütközte volt a törökkel (Tarján é.n.). Az I. Murád oszmán szultán és Lázár szerb fejedelem csapatai között zajló ütközet, szerb vereséggel zárult. Ezzel kezdetét vette az öt évszázados török elnyomás. A szerbek elvesztették függetlenségüket, a török balkáni térhódítása egyre erősödött. Az oszmánok térnyerése miatt, a következő időszakokban folyamatos volt a szerb menekültek érkezése a Magyar Királyság területére. A szerb családok számára az

áttelepülés sokszor anyagi haszonnal is járt, Brankovics György despota és további szerb nemesek területeket kaptak katonai (határvédő) szolgálataikért. „Ezen folyamatok eredményeként az 1430-as évektől a középkor végéig a Szerémség lakossága csaknem teljesen kicserélődött, de már a Temesközben (Keve megyében és Temes déli részén) is sok szerb élt. Szórványaik voltak Bács, Bodrog, Torontál, Csongrád és Békés megyékben, valamint Erdélyben, Hunyad és Szászváros környékén is. Számukat a Mohács előtti időkig 200 000 főre tehetjük” (Pálffy 2000: 175).

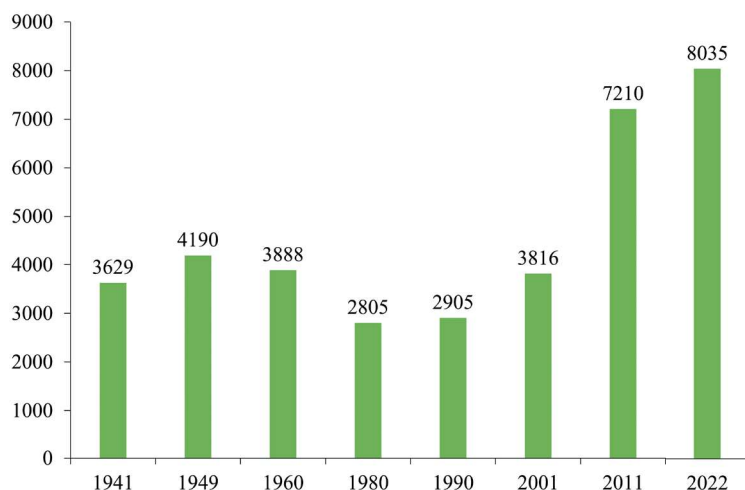
1. térkép

A szerbek Magyarországon a 18. században
Magyarország népei a 18. században – térkép (Barta 1997)

A 15–16. században már nagyobb számban éltek szerbek Szegeden, Komáromban, Budán, Győrben, Esztergomban, Vácon, Pápán, Tatán, Debrecenben, Kalocsán, Szombathelyen is. A 17. században a töröktől visszafoglalt magyar területeket már rendszeresen *Rácországként* nevezték (Pálffy 2000: 178, 176), ahogy Szerbiát is ezzel a névvel illették. „Az 1699-es karlócai béke során Magyarország visszakapta a török által meghódított gyéren lakott területeit. Sok szerb a magas török adóktól menekülve északra, azaz Magyarországra vándorolt. Részben ekkor népesült be szerbekkel a Délvidék (Ráckeve, Szentendre, Szeged környékén – Deszk, Újszentiván, Magyarcsanád)” (Gábrity 2024). A *rác előtag*, a szerb (őszerb) *Rasъ* ’középkori szerb birodalom szívében található vár, a mai Novi Pazar közelében’ helynévre vezethető vissza. A vár megnevezése jelentésbővüléssel vált az egész Szerb Birodalom nevévé (Tótfalusi szerk. 2001). A *Rácország* elnevezésből önállósult. Jelentése ’szerb ember’, illetve melléknévként ’a szerbekkel kapcsolatos, rájuk vonatkozó’ (Gerstner szerk. 2011–2022). A kifejezést a 19. századig rendszeresen használták, ekkor már felváltva a *szerbbel* (egyes források a magyarországi szerbeket nevezték *rác*nak és

a szerbiaiakat *szerbnek* (Diós–Viczián szerk. 1993–2010; Rácz 2016: 83). Több helyen találhatunk utalást rá (Bárczi–Ország szerk. 1959–1962; Rácz 2016: 83), hogy pejoratív, sértő jelentéstartománya is van a kifejezésnek: a névalak használatának a második világháború előtt sovíniszta színezete volt. Téves etimologizálási kísérletek miatt, néhányan továbbra is ezt feltételezik (lásd Délhír 2018). A *rác-* etnonima eredetű előtag, korábban keletkezett személy- és helyneveinkben a mai napig szerepel. Megtalálható például Ráckeve, Rácalmás, Ráckeresztúr megnevezésekben. Továbbá hagyományos ételek neveiben is fellelhetjük: rácponty, ráccsirke, rácos elkészítésmód stb.

Változást a szerbek életében a 19. század hozott, amikor a Szerb Fejedelemség 1820-ban autonómiát, 1878-ban pedig függetlenséget szerzett. A szerbek ekkor már nagy számban éltek Magyarországon, határvédő szerepük kiemelten fontos volt az ország számára. A 18. század végén (becsült, megközelítő adatok alapján), a nemzetiség száma akár 700–800 ezer fő is lehetett a területen (1. térkép). Jelentős hányaduk élt Pest és Buda környékén (Buda lakosságának 37,6%, Pest lakosságának 10% szerb), továbbá a Vajdaságban, tömbös elrendezésben (Bindorffer–Sólyom 2007: 193–194). A szerbek önmagukra nem tekintettek kisebbségként, aktív kapcsolat fűzte őket az anyaországukhoz, mely hozzájárulhatott az erős szerb identitás megtartásához, hagyományaikat, vallásukat, nyelvüket őrizték, politikailag igyekeztek függetlenek maradni.

1. ábra

A magyarországi szerb nemzetiség létszáma a KSH adatai alapján (KSH adatbázis)

A két világháború területileg és társadalmilag is átírta ezeket a lakossági arányokat. A trianoni béke következtében a Vajdaság és a szerbek lakta területek egy része Jugoszláviához került. A lakosságcsere, az optálás a magyarországi szerbek számának jelentős csökkenéséhez vezetett. Bindorffer és Sólyom (2007: 194 – 1.

táblázat) által is idézett, a Központi Statisztikai Hivaltól származó adatok alapján elmondható, hogy míg 1910-ben kb. 440 ezer fő a szerb anyanyelvű lakosság száma Magyarországon, addig 1941-re ez 160 ezer főre csökkent (az eredeti országhatárokat tekintve). A szerb és a magyar lakosság között, a múlt század negyvenes éveiben kialakult konfliktus miatt, eshetett a magyarországi szerbek nemzetiségi önbevallásra vonatkozó hajlandósága is. Az 1990-es években a délszláv háború újabb menekülthullámot indított el, mely szintén a szerbek számának kisebb mértékű hazai növekedéséhez vezetett (lásd 1. ábra). 1941 előtt a nemzetiségi hovatartozásra nem, csak az anyanyelvre vonatkozó adatok állnak a rendelkezésünkre. Ebben az évben 3 629 fő vallotta magát szerbnek, míg 1949-ben már 4 190 fő, a hatvanas években 3 888 fő, a nyolcvanas években 2 805 fő, a kilencvenes években 2 905 fő, ezután pedig a kétezres évek elejétől kisebb mértékben ugyan, de újra növekednek az adatok.

2.2. A jelenlegi helyzetkép

A census és a közösséggel foglalkozó kutatások eredményei alapján elmondható, hogy ma Magyarországon megközelítőleg 5–10 ezer szerb él. Természetesen ez az adat egy megközelítő becslés, hiszen a nemzetiségi önbevallásra alapuló mennyiségi mutatók eltérhetnek a valóságtól. Az utóbbi három népszámlálás (KSH 2001, 2011 és 2022) méréséből látszik, hogy a szerb közösség teljes magyarországi létszámát tekintve növekedés mutatkozik (1. táblázat). A délszláv háború közelsége (újabb családok kényszerültek menekülésre) és a korábban kirobbant szerb–magyar konfliktus hatással lehetett erre, elképzelhető, hogy a megkérdezettek az ezredforduló környékén még kevésbé, később viszont nyíltan merték vállalni szerb identitásukat és anyanyelvüket a census kérdőív lekérdezésekor. A mérés, 20 év alatt (azaz egy generáció időtartamában) 52%-os növekedést mutat a szerb nemzetiségű válaszok arányát illetően. A 2022-es év lekérdezésekor már 8035 fő vallotta, hogy a szerb közösséghez tartozik, míg 2001-ben (mikor a későbbiekben bemutatott szociolingvisztikai vizsgálat is készült), még csak 3816 fő nyilatkozott így.

1. táblázat

A szerb nemzetiségűek, anyanyelvűek száma Magyarországon

Forrás: KSH 2022.

Népszámlálás éve	2001	2011	2022
Szerb nemzetiségű	3816	7211	8035
Szerb anyanyelvű	3388	3708	4249
Szerbül beszél családi, baráti közösségben	4186	5713	6017

A nemzetiségi jellemzők alkérdéséi közé tartozó *Mi az anyanyelve* kérdés tekintetében szintén növekedés mutatkozik, noha sokkal kisebb mértékben. Itt az eltérő időpillanatok között csak kevesebb, plusz 300–550 fővel többen választották a megkérdezettek a szerbet anyanyelvükként. Ennek egyik oka lehet a kérdőív módszertani

hiányossága (sokáig csak egy anyanyelvet lehetett megjelölni, 2022-ben már többet is), a szerb–magyar kétnyelvűek választásra kényszerültek, hogy a magyart vagy a szerbet jelölik meg. Ezt támasztja alá a családi, baráti közösségi gyakorlatok nyelv-választására vonatkozó kérdésre kapott válaszainak aránya is. Ezek a mennyiségek jobban közelítenek a szerb nemzetiségi adatokhoz, 2001-ben erre a kérdésre érkezett a legtöbb szerbet megjelölő válasz (megelőzve a nemzetiségre és az anyanyelvre kapott visszajelzések számát). Körülbelül 2000 fővel többen mondták, hogy alkalmazzák a szerbet az otthoni, informális környezetben végzett nyelvi gyakorlataik során (ebben az esetben a kétnyelvűek is megfelelően el tudják helyezni magukat, ez magyarázat lehet az eltérésre). 2022-ben Magyarországon 6017 fő nyilatkozott úgy, hogy családi szinten alkalmazza a szerb nyelvet.

Az országon belüli elhelyezkedést tekintve, a szerb nemzetiség otthonai jelenleg minden vármegyében megtalálhatóak (KSH 2022). A legjellemzőbben lakott területek Budapest és környéke (Pest vármegye) továbbá Csongrád-Csanád vármegye, ahol nagyobb tömbökben (hagyományosan szerb nemzetiségi településeken) élnek a közösség tagjai. Ezenkívül 300 főt meghaladó lélekszámban élnek még Bács-Kiskun, Baranya, Békés, Győr-Moson-Sopron vármegyékben is (2. táblázat).

2. táblázat

A szerb nemzetiségűek száma Magyarországon, vármegyénkénti bontásban

Forrás: KSH 2022.

A népesség adatai településenként	Szerb nemzetiségű
Budapest	1825
Pest vármegye	1363
Fejér vármegye	237
Komárom-Esztergom vármegye	99
Veszprém vármegye	122
Győr-Moson-Sopron vármegye	341
Vas vármegye	252
Zala vármegye	77
Baranya vármegye	498
Somogy vármegye	116
Tolna vármegye	116
Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye	74
Heves vármegye	50
Nógrád vármegye	23
Hajdú-Bihar vármegye	98
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	144
Bács-Kiskun vármegye	682
Békés vármegye	374
Csongrád-Csanád vármegye	1477

A konkrét településeket tekintve Budapest és kerületei, Százhalombatta, Lórév, Ráckeve, Szigetsép, Budakalász, Pomáz, Szentendre, Tököl, Dunaújváros, Veszprém, Győr, Mosonmagyaróvár, Szombathely, Pécs, Magyarbóly, Debrecen, Jászberény, Hercegszántó, Kecskemét, Battonya, Algyő, Deszk, Újszentiván és Szeged azok a helységek, ahol a szerbek létszáma meghaladja az 50 főt. Legjelentősebb létszámban Budapesten (1825 fő) és Szegeden (999 fő) vannak jelen.

2.3. A Magyarországon beszélt szerb nyelv

A szerb nyelv az indoeurópai nyelvcsalád délszláv nyelvcsoportjának nyugati alsoportjához tartozik. Ez a hivatalos nyelv Szerbiában, Koszovóban, Montenegróban és Bosznia-Hercegovinában. Az írásbeliségét tekintve egy igen különleges helyzet (a digráfia) jellemzi, tehát párhuzamosan használatos benne a latin és a cirill ábécé betűkészlete is (Radovanović 2015: 10)¹. Beszélőinek számát csak becslések alapján tudjuk meghatározni (kb. 7–8 millió²), hiszen az említett területeken kívül Horvátországban, Németországban, Ausztriában, az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában, Olaszországban, Szlovéniában, Romániában és Magyarországon is nagyobb számban élnek beszélői.

A magyarországi szerbek nyelvének vizsgálatát, legrészletesebben Predrag Stepanović (1986) magyarországi szerb író végezte el. Megállapította, hogy a változat – hasonlóan a Szerbiában, Montenegróban, Bosznia-Hercegovinában és Horvátországban egy részén beszélt, ezen a nyelvjáráson alapuló ausbau³ nyelvekhez – a štokavski (sto) dialektushoz tartozik, a területen beszélt, kérdőszó alapján (az élettelen dologra vonatkozó kérdőszó alany- és tárgyese a *mi? mit?*) megkülönböztetett három dialektus egyikéhez (a másik kettő a čakavski és a kajkavski). Az eredetileg szerbhórvátként (Stepanović 1986: 11) címkézett – később közép-délszláv diarendszerként (Brozović 1998) meghatározott abstand-nyelvből önállósodott. Ez az alapja a szerb, a horvát, a bosnyák és a montenegrói nyelvnek. A štokavski dialektust további két csoportra szokták osztani: ó- és új-štokavski változatokra (Browne–Alt 2004). Az új-štokavski a mai szerbiai irodalmi nyelv alapja. Ennek kialakulása Vuk Stefanović Karadžić 19. századi szerb népi-nyelvi reformjához köthető, melyben a kelet-hercegovinai, délnyugat-szerbiai változat kapott központi szerepet (Kázmér 1938). Továbbá a mai sztenderd szerb a vajdasági, közép-szerbiai változatokra is alapul. A magyarországi szerbek által beszélt változatok nagyrésze is az új-štokavski jellegzetességeit tartalmazza, kivételt képez Csobánka nyelvjárása, mely az ó-štokavski koszóvíi-orszavai nyelvjárásának maradványait őrzi (Stepanović 1986: 11).

Természetesen az itt beszélt változat(ok) elszigeteltségük miatt külön fejlődtek a Szerbiában beszélt változatoktól. Hatottak rájuk az ország (a magyar) és a környező

¹ A szerb szociolingvisztika egyik legfontosabb munkáját Radovanović (2006) írta.

² A WorldData adatai alapján, az Ethnologue free is 1 millió fölé helyezi (WorldData 2024; Ethnologue 2024).

³ Az *ausbau*- és *abstand*-nyelvek fogalmához lásd Kloss (1967) és Trudgill (2004) munkáit.

országok, nemzetiségek nyelvei is. A Budapest (a legnagyobb városi csomópont) közelében élő csoportok további gazdag interetnikus hatásoknak vannak kitéve. A kutatók korábban megállapították, hogy Budapest környékén, Szentendrén, Izbégen (ma már Szentendréhez tartozik), Pomázon,⁴ Budakalászon, Lóréven, Szigetcsépen, a keleti-szerbiai típushoz hasonló dialektust beszélnek, bár a nyugati és déli típusal rokon elemeket is felismertek ezekben (Belić 1910, idézi Stepanović 1986: 11). Ugyanakkor Stepanović saját terepmunkájára támaszkodva arra az eredményre jutott, hogy ezeken a településeken a közép-szerbiai, vajdasági dialektust beszélnek (kivételet képez Csobánka, lásd Stepanović 1986: 117).

A baranyai szerbek a kelet-hercegovinai dialektus nyelvi gyakorlataival mutatnak rokonságot (Stepanović 1986: 28–30). Ezt ijekavian változatnak nevezik és az egyik fő jellegzetessége, hogy benne a *jat ie*-re vagy *ije*-re változik. A tiszántúli (Battonya, Magyarcsanak, Szeged, Újszentiván, Deszk) szerbek nyelve szintén eltérő jellegzetességeket tartalmaz (korábban, a 15. században érkeztek a területre), egyfajta szláv, észak-szerbiai és koszóvíi-orszavai hatások keveredését mutatja (Stepanović 1986: 104–105). Az itt élő települések lakói, önbevallásuk szerint a közép-szerbiai, vajdasági változatot beszélnek⁵. Ugyanakkor a dialektus címkéket és határokat mindig kritikával kell kezelni, így ezek a megállapítások sem írják le megfelelően az egyes gyakorlatközösségek nyelvhasználati mintáit, azokat empirikus adatok segítségével lokális módszerekkel térképezhetjük fel a leghatékonyabban (lásd például Ilić 2014-es vizsgálatát).

Összességében tehát megállapítható, hogy a magyarországi nyelvváltozatok archaikus, régies elemeket őriznek, „amelye[ket T. D.]t ma már egyáltalán nem vagy csak elvétve találunk meg az anyaország ősi területein, de találkozhatunk velük történelmi írásokban, népdalokban, mondókákban, mesékben stb.” (Sólyom–Bindorffer 2007: 209). Mégsem szabad arra következtetnünk, hogy ez (a Magyarországon beszélt szerb) az irodalmi szerb leegyszerűsített változata lenne, hiszen a különbségeket az elszigetelt fejlődés és az eltérő nyelvi hatások eredményezték. Továbbá az egyes települések, gyakorlatközösségek szintjén is találunk eltéréseket, ezért nem feltétlenül beszélhetünk egységes nagyobb dialektusokról, csak hasonlóságokat találhatunk a különböző nyelvváltozatok között. Kezelhetünk minden települést egyedi szerb változatot beszélők közösségeként is (ennek megfelelően a később bemutatott vizsgálat is a pomázi szerb címkét alkalmazza).

2.4. Önkormányzatiság, intézmények

A szerb nemzetiség egyik legfontosabb intézménye a Szerb Országos Önkormányzat (SzÖÖ). Ez, az 1991-ben létrejött Szerb Demokratikus Szövetség (SzEDESz)

⁴ Az alábbiakban vizsgált település nyelvi gyakorlataira a közép-szerbiai, vajdasági dialektus jellemző, ugyanakkor, például a sváb is nagymértékben hatott az itt beszélt szerbre (Bindorffer–Sólyom 2007: 211).

⁵ A részletes dialektológiai elemzéshez lásd Stepanović (1986).

utódja a szerbek politikai képviselőinek ellátásában. Addig a SzEDESz volt a legfőbb képviselői szervezet, például részt vett az 1993-as kisebbségi törvény megalkotásában is⁶. A SzEDESz ezután civil szervezetként működött tovább. 1995-ben Szerb Kisebbségi Önkormányzat jött létre és ekkor már több településen megtalálható, önálló szerb önkormányzattal dolgozott együtt. Jelenleg Budapest 17 kerületében (SzOÖ 2024) és 27 településen (Lippó, Magyarbóly, Mohács, Pécs, Siklós, Baja, Hercegszántó, Battonya, Deszk, Magyarcsanak, Szeged, Újszentiván, Dunaujváros, Székesfehérvár, Budakalász, Budaörs, Csobánka, Harkány, Göd, Lórév, Pomáz, Ráckeve, Százhalombatta, Szentendre, Szigetsép, Tököl, Medina) található szerb települési önkormányzat. Két regionális szervezet is működik az országban, az egyik Pest vármegyében, a másik a fővárosban.

Az önkormányzat szerepe rendkívül fontos az érdekvédelmi képviselő, a közösségi aktivizmus, a jogérvényesítés szempontjából. Segítségével működhet az az intézményi hálózat, melyet a szerbek – a nemzetiségi törvény⁷ által garantált jogaiknál fogva – működtethetnek. Az SzOÖ intézményei közé tartozik a Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium és Könyvtár; a Battonyai Két Tanítási Nyelvű Szerb Általános Iskola és Óvoda; a Szerb Kulturális és Média Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság; a Szerb Intézet Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság és a Szerb Pedagógiai Módszertani Központ. Az oktatási intézmények tekintetében fontos még kiemelni, hogy a budapesti és a battonyai intézményeken kívül Lóréven, Deszken és Szegeden érhető el szerb nemzetiségi oktatás. Mindhárom településen kétnyelvű általános iskola és óvoda található, mely a budapesti Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium és Könyvtár tagintézménye (lásd az iskola honlapját⁸). Hasonló tehát a helyzet, mint 1998-ban, amikor a közösségi tagjai arról számoltak be (fókuszcsoporthozos interjúkban), hogy „Magyarországon csak egy olyan iskola van, ahol minden tantárgyat elejétől végéig a kisebbség nyelvén tanítanak: ez a budapesti szerb általános iskola és gimnázium. Az összes többi nemzetiségi iskola maximum kétnyelvű iskola, vagy pedig az illető nemzetiség nyelvét mint egy idegen nyelvi tantárgyat tanítják” (Barczy et al. 2000: 50). Hiszen általános iskola és óvoda több településen is megtalálható, a felsőbb fokú tanulmányokat (gimnázium, középiskola) viszont csak Budapesten lehet nemzetiségi oktatásban végezni. Szerb pedagógusokat két intézményben, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Szegedi Tudományegyetemen képeznek.

Nemcsak az oktatás, hanem a művészet, a kultúra ápolása is kiemelt szereppel bír a közösség számára. Saját nemzetiségi színházuk, a Magyarországi Szerb Színház működik a budapesti Nagymező utcában. Ennek elődjét Ruzs Milán alapította 1991-ben

⁶ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV> (2024-02-21).

⁷ 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (2024-02-21).

⁸ Az Nikola Tesla iskola honlapja: <https://www.nikola-tesla.hu/altalanos-iskola> (2024-02-21).

(SzOÖ 2024 és a színház honlapja⁹), a mai napig sikerrel visz színre nemzetiségi darabokat és minden évben megrendezi a lórévi színházi és kulturális napokat is (az intézmény lórévi székhellyel rendelkezik). A közösségi házak, klubok gazdag hálózatával rendelkező szerb nemzetiség számára, rendkívül fontosak a hagyományörző és néptáncsoportok, a kórusok, a művészeti egyesületek is. Az önkormányzat honlapja a budapesti „Krug” Művész Egyesületet, a deszki „Bánát” Néptáncgyesületet, a „Veszeli Szantovcsani” Néptáncgyesületet, a pomázi „Opanke” Néptáncgyesületet, a budapesti „Tabán” Néptáncgyesületet, a „Ruzmarin” Néptáncgyesületet és a Lórévi Szerb Hagyományörző Egyesületet nevesíti, de ezenkívül is számtalan településen található dalárda és klub (például Szentendrén, Szegeden, Szigetcsépen, Százhalombattán, Budakalászon). 11 település intézmény-hálózatát és ennek változásait a 20. századhoz képest, mutatja be részletesen Lásztity Péro és Káplán Szófia (2020: 131–132, 2. táblázat) összehasonlító táblázatában.

Az tudomány, az oktatás-kutatás szempontjából ki kell emelni a budapesti Szerb Intézet szerepét, melyet 2009-ben alapított az önkormányzat. Az intézet honlapján található, Lásztity Péro által készített leírás szerint „az Intézet feladata a magyarországi szerbség múltjának és társadalmi jelenének kutatása, az ilyen kutatások szervezése, támogatása, koordinálása, elősegítése. [...] Tevékenységünket idővel szeretnénk kiterjeszteni a tudományos ismeretterjesztés, a közoktatás, a felsőfokú képzés, a magyarországi szerb műemlékvédelem és a politikai döntéshozatal előkészítésének szakmai segítésére is.”¹⁰ A szakkötetek, cikkek publikálásán túl, az intézmény kiállításokat, rendezvényeket is szervez, részt vesz a tudományos utánpótlás-nevelésben és ismeretterjesztésben is.

A szerbek évszázados jelenléte a magyarországi építészetben is detektálható. Erről a Nemzetiségi Kulturális Adatbázis is beszámol, 2018-as cikkében: „Magyarországon 41 szerb templom van, az egyházi szervezet élén a szentendrei Püspökség áll. A hitéletet 14 lelkész szolgálja, és a szerb iskolákban rendszeres hitoktatás folyik. A magyarországi szerbek egyik legrangosabb intézménye a Budai Szerb Ortodox Püspökség páratlan egyházművészeti gyűjteménye és könyvtára Szentendrén, amely egyben a szerb ortodox egyház tudományos központja is” (NKA 2018). Az épületek jelentős része barokk stílusú művészeti alkotás.

A nemzetiség médiában való megjelenésének legfontosabb csatornáit: a Magyar Televízió vetített Српски екран/Srpski ekran, heti rendszerességgel sugárzott, szerb nemzetiségi műsor, sajtóorgánium a Szerb hetilap Српске Недељне Новине/Srpske nedeljne novine (mely 1991 óta jelenik meg) és a Magyar Rádióban sugárzott szerb nyelvű nemzetiségi adás.

Az országos önkormányzat honlapján megtalálható továbbá a hivatalos szerb utónévjegyzék¹¹, melynek összeállítását és közzétételét az anyakönyvi eljárásról

⁹ A Szerb Országos Önkormányzat honlapja: <https://szerb.hu/rolunk/magyarorszagiszerb-szinhaz/> és a Magyarországi Szerb Színház honlapja: <https://magyarorszagiszerbszinhaz.hu/> (2024–02–21).

¹⁰ A Szerb Intézet honlapja: <https://hu.srpskiinstitut.hu/> (2024–02–21).

¹¹ A szerb utónévjegyzék: <https://szerb.hu/szerb-utonevjegyzek/> (2024-02-21).

szóló 2010. évi I. törvény¹² előírja minden nemzetiségi önkormányzat számára. Ezekből az anyakönyveztethető utónevekből választhatnak a közösség tagjai leendő gyermeküknek utónevét.

Mint minden közösségben, fontos identitásképző elem továbbá a saját nemzeti konyha megléte, melyről általánosságban a következőket állapítja meg Szigeti Andor (2007) szerb nemzetiségi, népi konyhával foglalkozó fejezete: „a szerb ételkészítési szokások legfőbb jellemzői: szeretik az erős ízeket, a szokásosnál fűszerebben főznek, a leves az ebéd elmaradhatatlan első fogása, tejet, tejfölt csak kevés étel készítéséhez használnak, a zöldpaprika, paradicsom, padlizsán, télen a lecsó az ételek leggyakrabban használt ízesítője. A szerbek több évszázados magyarországi jelenléte során az élet számos területén kialakultak az ott lakó más népekkel is a kapcsolatok. A magyar konyha kedvelt ételei közé tartoznak a „*rác*” előnévvel [előtaggal, T. D.] ismert ételek: *rác burgonya*, *rác csaja*, *rác gombóc*, *rác gulyás*, *rácós hús*, *rác paprikás*, *rác ponty*, *rác saláta* stb.” (Szigeti 2007: o.n.). Az egyházi ünnepek fontos kellékei, a hagyományoknak megfelelő ételek, például: *zdravlje* (egészségkenyér), karácsonyi vagy nagykalács (*božicni-veliki kolač*), a *česnica* (*csesznic*). Szigeti szerbekkel foglalkozó fejezete 18 településről gyűjtött, régi és mai fogások receptjeit is tartalmazza, így ezeket bárki könnyen elkészítheti, amennyiben jobban még szeretné ismerni a szerb nemzetiségi konyhát.¹³

2.5. Híres magyarországi szerb személyek

A magyarországi szerbek közösségében számos kiemelkedő személy született és élt. Híres politikusok, művészek, közgazdászok. Közülük néhányat név szerint is említve: Cserni Jován szerb felkelővezér, aki a Délvidéken harcolt a magyar nemesekkel 1526 és 1527 között. A Szerb Szerémség létrehozójaként szokták említeni. Jovan Pačić, költő és katona, aki 1771–1849 között élt. Vitkovics Mihály, ügyvéd, költő és műfordító, aki a 18–19. században szerb és magyar nyelven alkotott. A 19. században élt Jakov Ignjatović is, aki regényeket és verseket írt. Dobrovits Péter, politikus (a Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaság elnöke – a trianoni békeszerződés után rövid ideig, egy hétig fennálló államalakulat), továbbá festőművész. Miloš Crnjanski 20. századi szerb író, költő és diplomata. Vujicsics Tihamér Pomázon született zeneszerző, népzene gyűjtő, a Vujicsics együttes alapítója (lásd 1–2. fénykép)¹⁴. Vujicsics D. Sztoján író, költő, irodalomtörténész. Most is élő személyek: Radovan Jelašić magyarországi származású szerb közgazdász. Sztevanovity Zorán, Szerbiában született magyarországi dalszerző, énekes előadóművész és bátyja, Sztevanovity Dusán dalszövegíró, zeneszerző. Rusz Milán, Jászai Mari-díjas színművész, rendező, író. Lásztity Péró antropológus, kutató. S természetesen még sokan mások,

¹² Az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvény: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000001.tv> (2024-02-21).

¹³ A fejezet elérhetősége: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/altalanos/nepi_konyha/pages/005_magyarorsz_szerbek.htm (2024-02-21).

¹⁴ A fényképeket Pomázon Borbély Anna készítette 2024. március 14-én.

akiket most név szerint nem emelünk ki. A magyarországi szerbek történetét dolgozza fel továbbá Zombori István, *A szerbek Magyarországon* (1991) című munkája és a *Magyarországi szerbek néprajza* kiadványsorozat, mely a 8. köteténél tart (Rusz–Lásztity–Prelić szerk. 2021).

1–2. fénykép

Vujicsics Tihamér szülőháza és magyar–szerb kétnyelvű emléktábla szülőházának falán (Pomáz, Plébánia utca 2.)

3. A 2001-es NKFP kutatás¹⁵ eredményeiről

A következő alfejezetben azok az empirikus adatok kerülnek bemutatásra, melyeket a 2001-es NKFP kutatás részeként megvalósuló terepmunka során, kérdőíves módszerrel gyűjtöttek a pomázi kétnyelvű, szerb–magyar közösségben. A kvantitatív szociolingvisztikai kutatásokban hagyományosan felállított változók mentén (nem, életkor, lakhely, iskolázottság, családi státusz, foglalkozás) az egyéneket csoportokba rendezve vizsgálja az elemzés a nyelvi változókat, ezek rétegződését és a társadalmi változókkal való összefüggéseit. A kvantitatív elemzéshez szükséges statisztikai eredmények, a ROPStat programmal lettek feldolgozva (Vargha 2016). A bemutatási szempontrendszer pedig Bartha Csilla (2004) munkájára alapul (lásd 1 fejezet melléklet).

Az adatok egy település, a Pest vármegyei Pomáz (Помаз) városából¹⁶ származnak. Az itt élő szerb–magyar, többnyelvű gyakorlatközösség nyelvi repertoárjának jobb megismerését, leírását célozta meg a projekt jelen alkutatása. A kérdőív ennek megfelelően a nyelvi gyakorlatokra, nyelvtudásra, a nyelvekről alkotott saját

¹⁵ A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című pályázat (NKFP 5/126/2001).

¹⁶ A település 2000-ben városi rangot kapott.

vélekedésekre alapult (lásd a könyv függelékét). Az így létrejött adatok értelmezése, segítheti a nyelvekre és nyelvváltozatokra vonatkozó lokális beszélői attitűdök leírását, a nemzetiségi identitás elemeinek megismerését, a közösség nyelvcsere–nyelvmegőrzési kontinuum mentén elfoglalt pozíciójának feltárását, a nyelvek és nyelvváltozatok funkcionális, az interkulturális élet- és kommunikációs helyzetben betöltött szerepének megértését. A 2003-as adatok lehetőséget adnak arra, hogy az azóta, a közösség életében bekövetkezett változások és kialakított új nyelvi gyakorlatok is vizsgálhatóak legyenek.

3.1. A kutatás körülményeinek bemutatása

A magyarországi szerbek közösségének nyelvi gyakorlatait vizsgáló kutatáshoz az adatfelvételt, 2003 őszén kezdte meg egy terepmunkás, Szimics Milosné (Csobán Bojana), aki a helyi szerb közösség aktív tagja, beszéli a szerbet, elismert középiskolai tanár, a budapesti szerb gimnáziumban (Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium és Könyvtár). Ismerte tehát a válaszadókat a kutatás előtt is. Ő kérdezte le szerb nyelven (a lokális, pomázi változatán) elkészített kérdőív, az egységes magyar NKFP kérdőív¹⁷ kérdéseinek megfelelő kérdéssorát. A terepmunkást előzetesen Borbély Anna készítette fel (közös célok ismertetése, a minta kiválasztásának hátttere stb.). A terepmunka végig a saját nemzetiségi nyelven zajlott, jelen esetben szerbül. Amennyiben a válaszolók valamit nehezen, vagy nem értettek, a terepmunkás segített megértetni, elmagyarázta, magyarra fordította számukra azt. Az adatfelvétel során magnófelvételek is készültek, melyek a Nyelvtudományi Kutatóközpont hangarchívumában találhatóak. A terepmunka végén interjú készült a terepmunkással is.

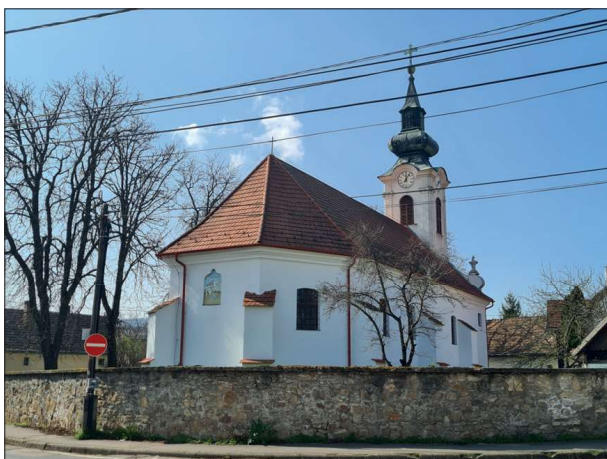
A minta típusát tekintve, értelmezett minta volt. A bevont személyek előre meghatározott szempontok szerint, egy településről lettek kiválasztva. A szempontok: a nem, az életkor és az iskolázottság foka (alap-, közép- és felsőfokú végzettségű). Az életkori csoport további három alkategóriából állt: 20–40 évesek (fiatalok), 41–60 évesek (középkorúak), 61–80 évesek (idősek). Összesen 70 fő vett részt a vizsgálatban. A nemek aránya kiegyenlített volt. Az iskolázottsági fokot tekintve az alap- és középfokú mindhárom életkori csoportban, a felsőfokú végzettség csak a középkorúak csoportjában volt képviselve.

A válaszokat először a terepmunkás papíralapon rögzítette, ezután egy keretprogram segítségével számítógépre vitték, majd egy statisztikai szoftver (MiniStat – lásd Vargha 2000) segítségével lettek statisztikailag feldolgozva. Az eredmények százalékos arányokként adódtak. Néhány esetben egy-egy válasz nem volt érvényes (a terepmunkás egy választ sem vagy az összes lehetséges választ bejelölte), illetve nem minden kérdésre kívánt válaszolni az összes résztvevő. Ezért szükséges

¹⁷ A kérdőív összeállítói: Bartha Csilla és Borbély Anna. 142 kérdést tartalmaz. Magyar nyelvű, ebből készültek a nemzetiségi nyelvi fordítások.

az egyes változókra adott válaszok esetében a megkérdezettek számának rögzítése is (alapesetben az elemszám: $N = 70$).

A kiválasztott település Pomáz, Budapesttől 20,8 km-re északra fekszik. A szerb közösség a török hódoltság után települt le a környéken. A terület legeltetésre nem alkalmas, pusztá (Kiss szerk. 1980: 519), ebből ered a Pomáz elnevezés. „1690-ben Csernovics Arzén pátriárka vezetésével szerbek érkeztek a vidékre (Szentendre, Budakalász, Pomáz, Csobánka) és telepedtek le itt. A hagyomány szerint első templomuk a jelenlegi Szabadság (Piac) téren állott fatemplom volt, amely később leégett” (Gyurgyik 2006). A jelenlegi lakossági adatokat tekintve is látszik, hogy többnemzetiségű településről van szó (KSH 2022). A német, a cigány és a szerb közösségi tagjainak aránya dominál a településen (német: 353 fő, cigány: 266 fő, szerb: 127 fő), mely hagyományosan több nemzetiségi közösség együttélésének ad otthont. „A városban az erős identitású szerb nemzetiségi csoport mellett más nemzetiségi csoportok is léteznek és élnek együtt a többségi magyarsággal. (...) ennyire összetett, bonyolult városi közösséget ritkán találunk” (Bindorffer–Sólyom 2007: 189).

3–4. fénykép

Szerb ortodox templom, Szent György nagyvértanú ikon szerb felirattal a templom falán (Pomáz, felszentelésének éve 1722)

Tovább árnyalja a helyzetet, hogy földrajzi elhelyezkedését tekintve rendkívül közel van Budapesthez, melynek urbanizációs, mobilizációs hatása az itt élők életét is befolyásolja. A település tehát rendkívül diverz, a különböző csoportok között azonban sosem volt komolyabb nézeteltérés. A változatosság, a vallási felekezetek összetételében is megmutatkozik. A szerb közösségnek saját temploma, a Szent György ortodox templom (vagy Szerb ortodox templom, lásd 3–4. fénykép) áll a településen, már több mint 300 éve (a Szerb utcában, lásd 5–6. fénykép). „A szerbek letelepedése Budapesttől északra az 1690-es nagy vándorlást megelőzően kezdődött. A Duna jobb partján egészen Szentendrétől húzódó eldugott kis dombok varázslatos vidékén lassan, de biztosan megtelepedtek számos szerb templom tornyai.

Az egyik legrégebb éppen itt, Pomázon épült fel. Szent Györgynek szentelték, és ékes bizonyítéka a szerbek több évszázados jelenlétének ezen a vidéken” (Srpski ekran 2022).

Dátum	Időpont
03.03./недеља/	Литургија у..... 10 ч.
09.03./Задужице	Литургија у... 08 ч.
10.03./недеља/	Литургија у 10 ч.
17.03.	Литургија у Чобанцу 10 ч.
24.03./недеља/	Литургија у 10 ч. После Литургије парастос 40 дана покојној Јулки Абжић
31.03./недеља/	Литургија у..... 10 ч.

у Помазу,
01.03.2024.г.

5. fénykép

A szerb ortodox templom 2024 március havi szer-
tartásainak rendje szerb nyelven,
(Pomáz)

6. fénykép

magyar–szerb kétnyelvű Szerb utcanévtábla
(Pomáz)

A közösség hagyományait a mai napig ápolja, a jeles napokon, ünnepeken különböző rendezvényeket, alkalmakat szerveznek az együttlétre. A terepmunkással készült interjú tanulsága szerint például: „Szent Száva napján, aki él és mozog, a pomázi szerb templomba megy”. A Julianus-naptár vagy pravoszláv naptár szerint tartott egyházi ünnepeiket a lakosság többi része is támogatja, részt vesz ezek megismerésében és megtartásában (erről tanúskodik például a Pomázi Művelődési Ház és Könyvtár közösségi média oldala). Bindorffer Györgyi és Sólyom Barbara (2007: 197) szerint a szerb identitás megélésének terepe a kulturális reprezentációkra tevődött át (...) ezek a kulturális kötődések nagymértékben a valláshoz és a vallási ünnepekhez kötődnek. Az elemzés – ennek megfelelően – kitér a különböző színterek szerepére és a csoportidentitás elemeinek a vizsgálatára is.

Előzetesen megállapíthatjuk, hogy a településen élő szerbek a mai napig erősen őrzik nemzetiségi identitásukat. Ez több helyen dokumentálható a városban. Például: a műemlékek (Nikola Tesla emléktábla, szerb emlékkereszt, lásd 7–8. fénykép), az épületek (szerb plébánia, Lappa-mauzóleum, Szent György ortodox templom), a szerb–magyar kétnyelvű (pl. Nikola Tesla utca) és szerb eredetű hely- és utcanévtáblák a környéken (lásd Lásztity–Káplán 2020) (vö. 9–13. fénykép).

A pomázi szerb közösségnek saját iskolája nincs, jelenleg számukra a budapesti Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium és Könyvtár áll rendelkezésre. „Jaksity Iván kutatásai szerint 1722-ben (...)

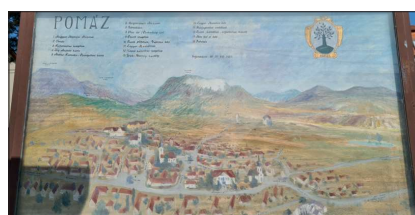
Pomázon is volt egy a szerb püspökség által felügyelt iskola. (...) A szerb ortodox egyház által fenntartott iskolát 1948-ban szüntették meg. A háború után Pomázon élt a környékben a legtöbb szerb, ezért itt létesítettek egy körzetesített, bentlakásos, kollégiummal ellátott »délsláv« nyelvű általános iskolát. 1954-ben ez az iskola beköltözött a budapesti Rózsák terére. A diákok száma kb. 200 fő volt” (Bindorffer–Sólyom 2007: 208).

7–8. fénykép
Szerb emlékkereszt és szerb felirata a pestis járvány áldozatai emlékére
1792 (Pomáz, Szabadság/Piac tér)

9–11. fénykép
Nikola Tesla, Lupa Vidor, Sztojity Sztevan
magyar–szerb kétnyelvű utcanévtáblák (Pomáz)

12–13. fénykép
Magyar–szerb kétnyelvű Vujicsics Tihamér térnévtábla,
Pomáz térképe szerb mikrotoponimákkal (Messelja, Klisza, Alcevetica)
(Pomáz Városháza előtt, Kossuth Lajos utca 23–25.)

A városban működik szerb nyelvet is tanító óvoda (1982-től), illetve hétvégi és vasárnapi oktatási formában lehetséges szerbül tanulni. Ugyanakkor azok a szülők, akik igazán elkötelezettek a nemzetiségi oktatásban való részvétel iránt, Budapestre járatják a gyermekeiket.

3.2. Általános jellemzők

A személyes adatokra (név, nem, születési hely, idő, lakhely, iskolázottság, foglalkozás, vallás) vonatkozó kérdések mellett, a családi háttérre (szülők nemzetisége), anyanyelvre, nemzetiségre vonatkozó kérdéseket tartalmazó blokkal indult a kérdőív (k1–k31). A nevet természetesen nem volt kötelező megadnia a válaszolóknak. A három életkori csoportot tekintve az eloszlás a következőképpen alakult: az első életkori csoportban 20, a második életkori csoportban 30 személy szerepelt, a harmadik életkori csoportból pedig szintén 20 főt sikerült elérni.

A születési helyre, lakóhelyre vonatkozó adatok (k3 és k4b) a mobilitás fokának felmérése szempontjából és az interetnikus kapcsolatok szempontjából fontosak. A válaszadók nagyobbik csoportja (85,7%) helyben született és itt is élt (74,3%). Kisebbsége (10 fő) máshol született Magyarországon, 18 fő nem élt mindig a városban.

Az iskolázottsági eloszlást tekintve, a teljes mintából 42,9% alapfokú, szintén 42,9% középfokú, 14,3% pedig felsőfokú végzettséggel rendelkezett. Ugyanakkor azt is vizsgálta a kutatás, hogy a válaszadók jártak-e és ha igen, mennyi ideig nemzetiségi iskolába (k6). A kérdés esetében néhányan nem, vagy nem egyértelműen válaszoltak, ezért az elemszám ebben az esetben 65 fő. Ebből 23,1% (15 fő) sosem részesült nemzetiségi oktatásban, 10,8% (7 fő) kevesebb mint négy évig járt ilyen jellegű intézménybe, 26,2% (17 fő) ebben a formában végezte az alsó osztályos tanulmányait. A felsőbb osztályokban 26 főnek (39,9%) volt lehetősége szerb nyelvű oktatásban részesülni, ebből a 8. osztályt 12-en, a 9. osztályt 1 személy, a középiskolát (12 év) pedig 6 fő végezte végig nemzetiségi oktatásban. Ennek az aránynak egyik lehetséges oka az intézmények távolságában keresendő (ahogy korábban említettük, például Budapestre szükséges ingázni). Ugyanakkor a teljes mintából 76,9 % részesülhetett valamilyen fokon nemzetiségi nyelvű oktatásban, ami jelentős aránynak számít.

A jelenlegi munkahelyre vonatkozó adatok (k7) tekintetében szintén elmondható, hogy az ingázás a legjellemzőbb (N = 60). A megkérdezettek 53,3%-a a városon kívül és csak 10%-a dolgozik a városban. 1 fő idénymunka jelleggel vállal munkát, 21 fő (35%) pedig munkanélküli.

A vallásra vonatkozó kérdés esetében, a válaszadók 100%-ban az ortodox vallást jelölték meg felekezeti hovatartozásukként. 92,9% jár templomba bizonyos időközönként: félévente a válaszadók több mint fele, 18,6%-uk pedig heti rendszerességgel. Az adatok alátámasztják a közösségre jellemző vallási hagyományörzés fontos szerepét (k8 és k9). A szertartások nyelvét tekintve minden válaszoló a saját, szerb nyelven tartott istentiszteletet preferálja, melynek látogatására lehetőség van a helyi

templomban, így ennek gyakorlására könnyen alkalma nyílik a közösségi tagoknak (erről tanúskodik több videós anyag is, például Pomáz online 2023).

A kérdőív anyanyelvre vonatkozó kérdése (k15) esetében lehetséges volt mindkét, a szerb és a magyar nyelv együttes kiválasztása. Az anyanyelv terminust a többnyelvűekről szóló szakirodalom – az egynyelvűekről szóló szakirodalommal ellentétben – másként kezeli (lásd például Kieu 2023). A kétnyelvűeknek lehet több anyanyelvük, illetve anyanyelvváltozatuk is. A megkérdezettek viszont csak az egynyelvűségben használatos anyanyelv terminust ismerik, ez indokolta az anyanyelv terminus használatát. Továbbá rögzíteni szükséges, hogy a nyelvi címkék a szerb esetében a helyi szerb változatot és a szerbiai irodalmi változatot jelölik, a magyar nyelv esetében pedig szintén a helyi nyelvjárási változatra és az irodalmi magyarra kell gondolnunk (tovább rétegződnek ezek a megjelölések). A terepmunkába bevont 70 fő közül 60-an (85,7%) szerb anyanyelvűnek, 9-en szerb–magyar kétnyelvűnek, 1 fő pedig magyar anyanyelvűnek határozta meg magát. Az anyanyelv kérdésére a nyelvtudással foglalkozó alfejezetben még visszatérünk (3.4.3.4. alfejezet).

A nemzetiségre vonatkozó kérdések adataiból kiderül (k14, k22), hogy 92,8% vallja magát szerbnek, tehát négy fővel kevesebb, mint az anyanyelv esetében. Ebből a nyelvcsere és az asszimiláció vonatkozásában arra is következtethetünk, hogy a nyelvcsere hamarabb veszi kezdetét, illetve gyorsabban zajlik, mint a közösségi asszimiláció. Ki kell emelni, hogy az anyanyelv és a nemzetiségi identitás összefügg ugyan, de nem azonos, egymástól gyakran elválhat, elválasztható. Az *Ön szerbnek tartja magát?* kérdésre a válaszadók 90%-a egyértelmű igennel válaszolt, ami az erős, határozottan felvállalt szerb identitás bizonyítéka. A két kérdés adatai csak igen kis mértékben tértek el egymástól, így arra is alkalmasak, hogy feltárják a közösségi tagok önazonosságában való bizonyosságát. Nagymértékben eltér viszont a nemzetiségi hovatartozás meghatározása az állampolgárság kérdésétől, ez a jogi adminisztrációs kategória leginkább formalitás, a bevont személyek közül 69 fő csak magyar (hiszen Magyarországon él), egy fő pedig szerb állampolgársággal rendelkezik.

A családi kapcsolatokat, házastársi viszonyokat tekintve is hasonló képet láttatnak az adatok. Nemcsak a szerb családok, hanem a szerb–magyar családok gyermekei is szerb nemzetiségűnek vallják magukat. A válaszadók 71,4%-ának esetében volt mindkét szülő szerb, 28,6% százalékuk tehát vegyes házasságból született, ennek ellenére mégis a szerb identitásemelét emelte ki (90%). Több esetben legalább két nagyszülő is a nemzetiségi közösséghez tartozik, így többgenerációs szerb családokról beszélhetünk. A megkérdezettek 35,8%-a magyar házastársat, 58,5%-uk szerb párt választott magának, ami nagyobb arány, mint az idősebb generáció esetében. A szülők nemzetiségi hovatartozását vizsgálva látszik, hogy a szülők generációjában 29,2% magyar, 70,9% szerb párral él. Növekedni látszik tehát a vegyes házasságok aránya. A résztvevők 23%-a – a terepmunka idején – egyedülálló volt, a házasság előtt állt. A 16., 17., 18. kérdések adatai alapján a szerb–magyar asszimiláció folyamatának előrehaladására következtethetünk. Ugyanakkor ez egy általános

tendencia következménye is lehet, a globalizálódó társadalomban kulcsszerepet játszó mobilitási lehetőségek növekedésének következménye (a párválasztás új módjai és terei jöttek létre az utóbbi időkben).

Fontos faktor továbbá, hogy a megkérdezetteknek van-e bármilyen kapcsolata Szerbia Köztársasággal (1991-ig Jugoszlávia része), az ott élő szerb közösségekkel (k26–k29). 87,1% már járt élete során az országban, csak 12,9% nem. Az eloszlást tekintve a 2000-es évekre jellemzőbb a szerbiai utazás, de az egyes évszámokra vonatkozó adatok vegyes képet mutatnak. Ennek egyrészt politikai okai lehetnek, másrészt levonható belőle az a következtetés, hogy a résztvevőknek élő, aktív kapcsolatai vannak az országban élőkkel (34,4% a terepmunka évében járt utójára itt).

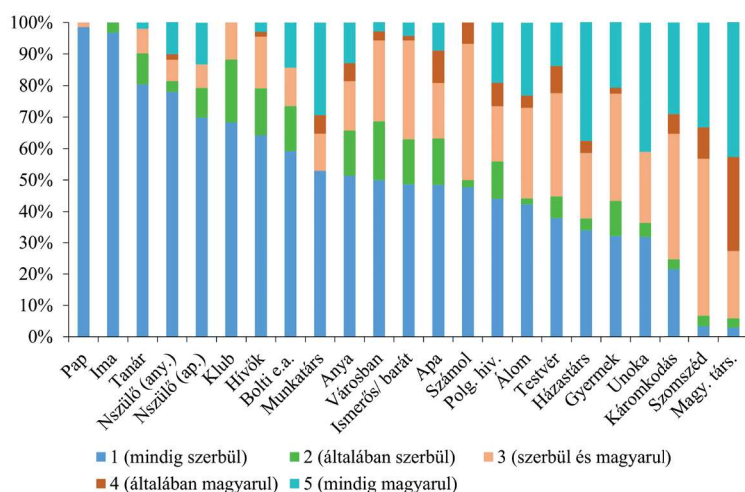
A legtöbben rokonlátogatási céllal, vagy szabadidős tevékenységként utaztak el az országba, ott hosszabb időt eltöltve (egy héttől több hónapig). Volt alkalmuk tehát megismerni a helyi viszonyokat, közösségeket, alkalmazni szerb nyelvtudásukat (k30–k31). 61 válaszadó ezt, – saját elmondása – alapján meg is tette. Van, aki felváltva használta a szerbet a magyarral. A résztvevők úgy értékelik, hogy megfelelően értik a szerbiai szerb változatokat. Az adatok szerint, a megkérdezettek, 64,5%-a kiválóan, 27,4% pedig jól érti a szerbiaiak beszédét. Csak 8,1% számolt be arról, hogy közepes mértékben értette meg az országban használt nyelvet. A pomázi közösség tagjai tehát biztosan megértik a szerbiaiak beszédét. Ez az önértékelés, a szerb–magyar közösség, a nyelvcseré folyamatában elfoglalt kezdeti stádiumi pozíciójáról árulkodhat, mivel minél jobban értik a nemzetiségek tagjai a nyelvország nyelvének változatait, annál jobban segíti ez őket a saját nyelv gyakorlásában, megtartásában. A megértés és a használati gyakorlat azonban elválik egymástól, ennek megfelelően a pomázi szerbek saját bevallásuk alapján kevésbé beszélnek jól a szerbiai változatot, mint értik azt (erre részletesen a következő alfejezetben térünk ki). Az élő, aktív külföldi kapcsolatok szerepe, azonban megkérdőjelezhetetlenül fontos tényező lehet a közösség szerb identitásának megtartása, jó nyelvtudása szempontjából.

Az identitáselemek vizsgálatában, kiemelendő még a 23. kérdés (*Mitől érzi magát szerbnek/magyarnak?*), melyre a válaszadók majdnem fele (46,3%) az *ehhez a közösséghez tartozom* választ adta. Szintén nagyobb arányban fordul elő a szülők nemzetiségi hovatartozásának megjelölése (26,9%), és harmadik elemként a nyelv (*ez az anyanyelvem és ezen beszélek*) szerepe (23,9%). Elsődleges tehát a csoportidentitás, a család, a nyelv kiemelése az identitásképző elemek közül. Az általános jellemzők bemutatása után, a következő alfejezet, a nyelvi gyakorlatok szerepét, jellegét kívánja jobban körüljárni.

3.3. Nyelvi gyakorlatok, nyelvválasztás

A kérdőív, a vizsgálat alapvető céljainak megfelelően, mérni kívánta a nyelvek megoszlási arányát a különböző szituációkban (2. ábra), azok használati szerepét, funkcióit. A nyelvi gyakorlatokra, a nyelvválasztásra, ezek színtereire külön modul vonatkozott. A kérdések, felépítésüket tekintve a családtagokkal (anya, apa, nagyszülők,

gyermek(ek) stb.) és az ismerősökkel való kommunikáció, a különböző gyakorlatok nyelvére (ima, munka, vásárlás), az eltérő szituációs helyzetekre (orvos, klub, hivatal) vonatkoztak (k32–k55). A változatos kommunikációs partnerekre vonatkozó kérdésekre, egy öt fokozatú skála segítségével lehetett válaszolni (kivételet képez a k49). A skála egyik végpontján a *mindig szerbül* (1), másik végpontján pedig a *mindig magyarul* (5) válasz állt. Természetesen a végpontok között a többnyelvű, vegyes, váltogató módokat is lehetőség volt jelölni.

2. ábra

Nyelvi gyakorlatok 23 szituációban: átlagok a teljes mintára, a *mindig szerbül* típusú válaszok gyakorisága alapján csökkenő sorrendbe rendezve

3.3.1. Családi nyelvi gyakorlatok

A szülőkkel, nagyszülőkkel, testvérekkel, házastárssal, gyermekekkel és unokákkal való kommunikációra vonatkozó kérdések válaszaiból látszik, hogy családi körben a szerb használata a leggyakoribb. Az anyával (51,4%-ban), az apával (48,5%-ban), az anyai nagyszülőkkel (78%-ban), az apai nagyszülőkkel (69,8%-ban), a testvérekkel (37,9%-ban), a házastárssal (34%-ban), a gyermek(ek)kel (32,1%-ban) és az unokákkal (31,8%-ban) – saját bevallása szerint – általában csak szerbül beszél (vagy beszélt) a válaszadók csoportja. A családi nyelvhasználat relációiban (a gyermek–édesanya, gyermek–édesapa, a gyermek–édesanyai nagyszülők és a gyermek–édesapai nagyszülők, gyermek–testvérek) tehát a leggyakrabban alkalmazott nyelv a szerb (2003-ban, a válaszadás időpontjában).

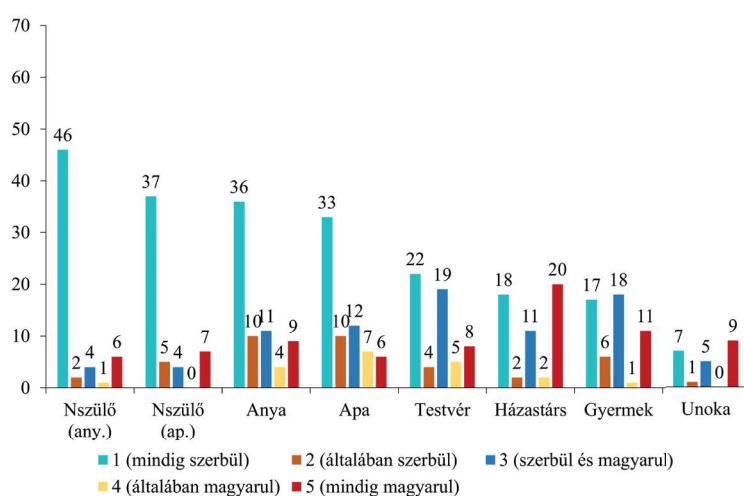
Az adatokból az is jól látszik, hogy minél idősebb egy generáció, annál inkább jellemző a szerb nyelv választása. A nagyszülők, szülők esetében a szerb használata, míg a testvér, a házastárs, a gyermekek és az unoka esetében már a váltogató használat és a helyi magyar változat előnyben részesítése figyelhető meg. A testvérek közötti kommunikációs helyzetben még a *mindig szerbül* típusú beszédmód a

leggyakoribb (37,9%), viszont a megkérdezett–házastársa, megkérdezett–gyermeke és a megkérdezett–unokája szituációkban a magyar nyelv alkalmazása egyre nagyobb teret kap. A *mindig magyarul* válasz két esetben, a házastárssal való viszonyban (itt 41 válaszadóból 20 ezt a lehetőséget jelölte) és az unokával való viszonyban (40,9%) érte el a legmagasabb értéket. Ennek egyik lehetséges oka a vegyes házasságok számának gyarapodása. Érdekes összevetni ezt azzal az adattal, hogy a megkérdezettek 29,2%-ánál legalább az egyik szülő nem szerb. Ennek ellenére *csak magyarul* az édesanyával és az édesapával csak 8,8–12,9%-uk beszél. Ez az adat arra enged következtetni, hogy a vegyes házasságban élő, szerb–magyar párokból álló családok részben szintén beszélik a szerbet. Ez ellentmond annak a következtetésnek, melyre Bindorffer és Sólyom jut (2007: 210), miszerint: „a családokban általában fele-fele arányban beszélnek szerbül és magyarul. A magyar nyelv használata a vegyes családokban eltolódik a magyar felé”. Ez a nyelvcserefolyamat kontinuitását tekintve arról számol be, hogy a közösség közelebb állhat a nyelvmegtartás, mint a nyelvcseré végpontjához (csak lassan közeledik ebbe az irányba), hiszen az előrehaladott szakaszban levő közösségek esetében a vegyes házasságban született gyermekek, általában a családban, a szülőkkel a többségi nyelvet beszélik (Borbély 2001).

A családban használt, informális nyelvi gyakorlatokra tehát a nemzetiségi nyelv, a szerb változat alkalmazása jellemző. Az otthon, a szerb átadására és gyakorlására alkalmas egyik fontos terep. Az adatok alapján, a szerb a családi kommunikáció hatékony eszközeül szolgál. Feltárható egyfajta családi nyelvi revitalizáció (a vegyes házasságok esetében) a közösségben (Bodó–Lajos 2020; Gál 2010), a fiatalok törekednek a szerb visszatánulására. „A fiatalok [célja, T. D.], hogy megtanulják és gyakorolják otthon a szerbet azokban a családokban is, ahol az egyik szülő nem szerb anyanyelvű” (Bindorffer–Sólyom 2007: 210). Ezt támasztja alá, hogy a famíliákon belül, a családtagok életkorának csökkenésével arányosan csökken a szerb nyelvi gyakorlatok aránya, ugyanakkor csak 3%-ot tesz ki azoknak a válaszadóknak a csoportja, akik szerb létükre általában magyarul beszélnek otthon szerb párjukkal. Ezek az adatok is a családon belül gyakorolt szerb aktív, funkcionális szerepét bizonyítják.

Az otthonokban (3. ábra) a váltogató, szerb–magyar gyakorlatok is jellemzőek, arányaikat tekintve a következőképpen alakulnak a különböző partnerekkel: a megkérdezett–testvér relációban 77,6%-ban a kommunikáció nyelve legalább fele-fele arányban a szerb és a magyar (vagyis mindig szerb, általában szerb és szerb és magyar együtt). A megkérdezett–házastárs relációban, 58,6%-ban a kommunikáció nyelve legalább fele-fele arányban a szerb és a magyar. A válaszadó–gyermek relációban, 77,4%-ban a kommunikáció nyelve legalább fele-fele arányban a szerb és a magyar. A megkérdezett–unoka relációban, 59%-ban a kommunikáció nyelve legalább fele-fele arányban a szerb és a magyar. Ugyanakkor fontos megemlíteni azt a tényt, hogy az adatfelvétel időpontjában a bevont személyek egy részének még nincs testvére, házastársa, gyermeke, unokája ezért ezekben az esetekben kevesebb

elemszámmal dolgozik a kutatás (ezért szükséges a háromféle válasz összevonása). Az összevont válaszokból látszik, hogy a testvérrel és a gyermekkel való kommunikációs helyzetek adatai nagyjából azonosak, ahogy a házastársra és az unokákra vonatkozó adatok is, így ezek valamilyen formában hasonló mintát mutatnak. Úgy tűnik tehát, hogy a nyelvválasztás tekintetében a vegyes házasságokban felnövő gyermekekkel a szerbet, az unokákkal viszont már kevésbé a nemzetiségi nyelvet preferálják a válaszadók. A nyelvcsere tehát ezen a szinten előrehaladottabb állapotban lehet, az unoka–bevont személy relációjában (vegyes házasságok esetén).

3. ábra

Az otthonhoz tartozó nyolc szituáció, nyelvválasztási kérdésével kapcsolatos válaszainak eloszlása (k32–k39)

Az otthon színtérének szerepe vitathatatlanul fontos a nemzetiségi nyelv megtartásban (Bartha 1999). Úgy tűnik a pomázi szerbek közösségében a család ezt a funkciót képes betölteni, lassítja a közösség – a nyelvmegtartás–nyelvcsere kontinuumán – a nyelvcsere végpontja felé való haladását.

3.3.2. Nyelvi gyakorlatok és vallásgyakorlás

A közösség felekezeti hovatartozásáról és a vallási gyakorlatok fontosságáról már röviden szóltunk az általános alfejezetben (lásd 2.4.). Nézzük tehát ezeknek a tevékenységeknek a nyelvi jellemzőit. A templom nyelve a szerb. Ennek megfelelően a liturgia nyelve is a szerb és az ortodox pap is szerbül beszél. Feltételezhetjük, hogy az itt kialakult gyakorlatközösség hatással lehet az otthoni imádság nyelvére is. Ennek vizsgálatában segít a *milyen nyelven imádkozik magában* (k53), a *milyen nyelven beszél saját papjával* (k41) és *hívótársaival* (k42) kérdésekre adott válaszok elemzése. Az adatokból kiderül, hogy 98,5% (N = 68) szerbül és csak egy fő szerbül és magyarul beszél a pappal. A felekezeti közösségi társakkal 64,2% szerbül, 14,9% inkább szerbül, 16,4% szerbül és magyarul egyaránt, 4,5% pedig inkább magyarul,

vagy csak magyarul beszél. A templom tehát aktív terepet biztosít a szerb nyelvi gyakorlatoknak. Fontos elemét képezi ennek, a mai napig működő hagyományos ortodox templomi kórus is. Az otthoni ima nyelveként 96,8% a szerbet határozta meg (N = 63), összesen 2 fő nyilatkozott úgy, hogy magyarul is szokott imádkozni (de inkább ők is szerbül teszik ezt). Ez megerősíti, hogy az ima, a belső monológok gyakran a családban használt, korán elsajátított, (jelen esetben a) szerb elemét hívják elő a nyelvi repertoárnak. A többségi társadalomtól (katolikus, református stb.) nemcsak vallási, hanem nyelvi értelemben is elkülönül a felekezeti gyakorlatközösség, ami nagymértékben elősegítheti a saját nyelvi és közösségi identitásképző gyakorlatok megtartását. Továbbá a többség elfogadó hozzáállásáról árulkodik, hogy van lehetőség ezek elvégzésére, támogatásban részesülnek.

3.3.3. A formális(abb) helyzetek gyakorlatai

Annak ellenére, hogy a magyarországi polgármesteri hivatalokban általánosan magyar az adminisztráció nyelve, az adatokból kiderül, hogy a pomázi intézményben lehetőség van a szerb nyelvű ügyintézésre is, mivel van szerbül tudó munkatárs. A bevont személyek (N = 68) 44,1%-a szerbül, 11,8% általában szerbül, 17,6% szerbül és magyarul, 19,1% csak magyarul beszél a hivatalban (k46).

Az egészségügyi ellátásban való részvételkor szintén lehetőség nyílik erre. Az orvos (vagy a személyzet) általában tud szerbül, nyelvi eredetű problémája a megkérdezetteknek, hasonló helyzetben nem volt (egy fő jelezte, hogy tapasztalt hasonló jellegű, nyelvi természetű félreértést).

A vásárláskor, a boltban szintén lehetőség nyílik a szerb nyelv alkalmazására, az eladókkal (k49). 36 fő mindig, vagy leginkább szerbül (73,5%), 6 fő váltogatva (12,2%), 7 fő pedig magyarul (14,3%) beszél ezeken a színtereken (a kérdésre válaszolók száma ebben az esetben: N = 49). Ennek megfelelően a pénz számolását is (k54), a válaszadók majdnem fele (47,7%) szerbül végzi. 43,2% pedig magyarul és szerbül egyaránt.

A munkahelyi gyakorlatközösségek szerepe is fontos a mindennapi élet kommunikációs szituációinak szempontjából. A 47. kérdés először feltérképezi, hogy vannak-e a szerb közösséghez tartozó egyének a válaszadók munkaközösségében. Csak 17 fő nyilatkozott úgy, hogy együtt dolgozik szerbül tudó kollégákkal is. Velük 52,9% a szerbet, 11,8% a vegyes, 35,3% pedig a magyar vagy inkább a magyar nyelvű kommunikációt preferálja.

Összességében elmondható tehát, hogy a formálisabb terekben (a családon kívül) is rendszeresen alkalmuk nyílik a megkérdezetteknek a szerb használatára. A társalgások nemzetiségi nyelven történő szervezése nagyban támogatja a szerb repertoáron belül elfoglalt pozícióját. Az informálisabb (otthon, család) színtereken gyakrabban alkalmazzák ezt a válaszadók, de a formálisabb (munkahely, bolt, orvos, hivatal) terekben is lehetőségük van erre (amivel élnek is). A templom szerepe kiemelendő, ehhez hasonlóan alakulnak a nyelvi gyakorlatok otthon a családban. Ez az állapot nagyban hozzájárulhat a nyelvcsere folyamat lassításához a közösségben.

3.3.4. Közösségi kapcsolatok, összejövetelek szerepe

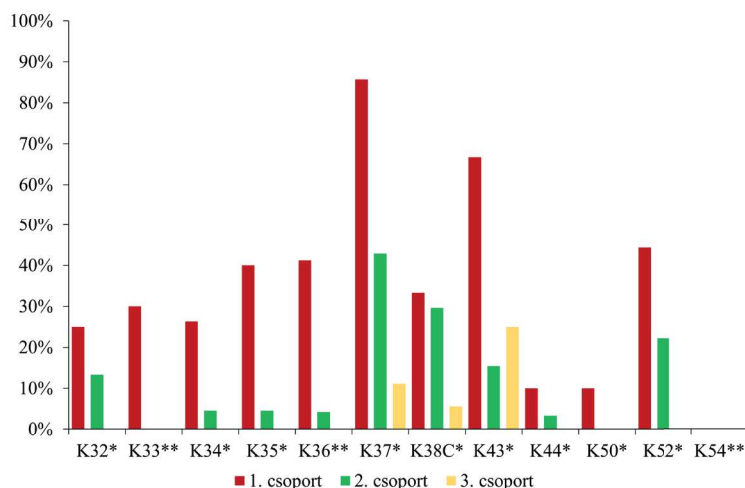
A kisebbségi–többségi viszonyrendszerben élő közösségek kapcsolatai mindig több szinten összetettek (Pomázon több nemzetiségi csoport is él). A csoportok közti viszonyokat az egyének közti interakciók leírásának segítségével jobban megismerhetjük. Ennek megfelelően a kérdőív több kérdést tartalmazott a bevont személyek változatos, mindennapi kommunikációs helyzeteire vonatkozóan is. A szerb barátokkal, ismerősökkel folytatott társalgások nyelve (k44) jellemzően a szerb (48,6%). Abban az esetben, ha egy magyar is jelen van a társaságban (k45), a bevont személyek 42,9% magyarra vált és az udvariassági szabályoknak megfelelően alkalmazkodik a résztvevőhöz. A vegyes gyakorlatok mindkét esetre jellemzőek, 31,4% használja az első és 21,4 % a második esetben mindkét (a magyar és a szerb) változatot. A szomszédokkal való kommunikációra is ez a legjellemzőbb, a megkérdezettek 50%-a nemzetiségi és a magyar változatot együtt alkalmazza. A településről származó, szerb ismerősökkel – a másik városban való találkozáskor is – a nemzetiségi nyelv a leginkább választott repertoárelem (k50). A saját közösségi összejöveteleken, a szerbet 41 fő (68,3%), inkább ezt 12 fő (20%), a szerbet és a magyart 7 fő (11,7%) választja. Ezek a különböző összejövetelek, alkalmak szintén fontos szerepet töltenek be az erős közösségi identitás kialakulásában, megtartásában. Jellemzően vallási ünnepekhez kötődnek, nagyobb és kisebb társaságban végzett gyakorlatok. Ilyen például a nagyböjt megtartása (amiben még a fiatalok is részt vesznek), Szent Miklós (*Szveti Nikola*) ünnepe (december 19.), a karácsonyi kalács (*csesznic*) sütés, a házi kenyérsütés és megszentelése, a Szlava ünnep és hagyományai, az ortodox húsvét, Szent Iván napja (koszorúfónás és a fontosabb helyek feldíszítése), Szent Ignác napja, Szent György ünnepe (búcsú és áldozati *kolyivó* készítés), szent Márk ünnepe, a pünkösd. A nemcsak vallási, hanem nemzetiségi, nemzeti eredetű ünnepeket tekintve a legnagyobb Szent Száva napja. „Az első szerb tanító, iskolaalapító emlékére tartják meg, aki elérte, hogy a szerbek keresztények lettek, és 1219-ben létrejött az önálló szerb egyház. Ez az alkalom munkaszüneti nap, liturgiával és este nagy bállal jár” (Bindorffer–Solyóm 2007: 221). Június 15. nemzeti gyásznapi, a hatalmas szerb veszteségeket eredményező Rigómezei csata emlékére. Továbbá a nem vallási kötődésű gyakorlatoknak fontos színtere még a Szerb Klub (melyet Sztevan Sztojity alapított, ahogy a kórust is) és a szerb könyvtár.

3.3.5. Az életkor változójának szerepe a nyelvválasztásban

Az életkor független változójának vizsgálata, a megállapított többi (függő) változó viszonyában elengedhetetlen lépése a többnyelvűség és a szociolingvisztikai kutatásoknak (Bartha 1999; Borbély 2001, 2014; Gal 1979). Alkalmas arra, hogy az ezek között felállított statisztikai összefüggés segítségével megállapítsuk, hogy van-e a két változó között valódi, szignifikáns kapcsolat. Ezáltal jobban megértsük, hogy a generációs, életkori különbségek a bevont személyek mintájában hatással vannak-e az általunk felállított változókra, jelen esetben a nyelvi gyakorlatok, nyelvválasztásra vonatkozóakra.

Az életkor hatásának vizsgálatára gyakorisági táblázatokat készítettünk a 3-övezetes életkor (1. fiatalok: 20–40 év; 2. középkorúak: 41–60 év; és 3. idősek: 61–85 év) és a kérdőíves változók alapján. E táblázatokból khi-négyzet próba számítható az életkori kapcsolat felderítésére. Ha ez szignifikánsnak bizonyul, a kapcsolat szorosságának mértékéül a Cramér-féle V együttható használható. „A Cramér V mutató egy asszociációs együttható, amely két nominális változó közötti kapcsolat szorosságát mutatja meg” (Mayer 2021). Ennek értéke 0 és 1 között mozog, a kapcsolat erősségének megfelelően. Amennyiben az értéke 0, akkor függetlenségről, ha 1, akkor teljes meghatározottságról beszélünk. 0,5 feletti V-értékek már erős kapcsolatot jeleznek.

A kérdőív második blokkjára vonatkozóan (k32–k55) elmondható, hogy a kapcsolat 12 esetben volt szignifikáns (3 esetben $p < 0,05$, 9 esetben $p < 0,01$ szinten). Erős (0,5 feletti V-értékű) kapcsolatot 3, gyengébb (szignifikáns, de 0,5 alatti V-értékű) kapcsolatot 9 esetben állapíthatunk meg. Erős volt az életkori kapcsolat a k33, k36, k54, gyengébb a k32, k34, k35, k37, k38C, k43, k44, k50, k52 változók esetében (4. ábra). Úgy tűnik, hogy a nyelv választásra közvetlenül hat az életkori faktor: minél idősebb egy megkérdezett, annál inkább választja a nemzetiségi nyelvet az édesanyjával, édesapával, a nagyszülőkkel, testvéreivel, házastársával. Ez a gyermekek és az unokák esetében nem mutat hasonlóan erős kapcsolatot, itt nincs szignifikáns összefüggés.

4. ábra

A különböző szituációk közül az életkorról (erős és gyengébb) kapcsolatban lévő ötfokú változók *csak magyarul* típusú válaszainak átlagai, az életkori csoportokra vonatkozóan (k33, k36, k54 és k32, k34, k35, k37, k38c, k43, k44, k50, k52 változók)

A szomszédokkal, barátokkal szintén inkább az idősebbek beszélnek szerbül, illetve szerbül és magyarul egyaránt. Az álmodás és a számolás aktusa is hasonló

összefüggést mutat. Az adatok alapján elmondhatjuk, hogy a megkérdezettek életkorával, valamint családtagjainak életkorával párhuzamosan csökkennek a szerb használatára vonatkozó átlagértékek, ami a szerb fokozatos visszaszorulását mutatja ezekben a nyelvi gyakorlatokban. Úgy tűnik tehát, hogy minél fiatalabbak a közösség tagjai, annál inkább a nyelvcserre felé haladnak (lassú ütemben), a magyar és a szerb együttes használatát, illetőleg a magyar nyelvet preferálják a különböző szituációkban. A statisztikai mélyelemzés is segít feltárni ezt a burkolt, generációs tendenciát.

3.4. Nyelvtudás, nyelvi készségek, szubjektív vélekedések a nyelv(ek)ről

A kérdőív következő modulja (III.) a nyelvtudásra, nyelvi készségekre és a szubjektív nyelvi vélekedésekre vonatkozott (k56–k103). Ennek első részében (k55–k60) a bevont személynek öt fokozatú Likert-skálán kellett megjelölni, hogy saját bevallása szerint mennyire érti, beszél az egyes nyelveket, változatokat. A terepmunkás az iskolai osztályzatok mintájának segítségével magyarázta el a kérdésblokk működését (5 kiválóan, 4 jól, 3 közepesen, 2 gyengén, 1 egyáltalán nem). A második részben a kérdezettnek három válaszlehetőség (szerbül, szerbül és magyarul, magyarul) közül kellett kiválasztania a rá jellemzőt (k61–k64). A kérdésekben árnyalódnak a változatok közti különbségek (szerbiai irodalmi szerb, pomázi szerb, magyar). Céljuk, hogy feltárják, érzékelik-e a válaszadók a nyelvi változatosságot, s amennyiben igen, akkor hogyan értékelik saját nyelvi képességeiket, a repertoárjuk elemét képző változatokat, hogy pontosan hol helyezkednek el ebben ezek a változatok.

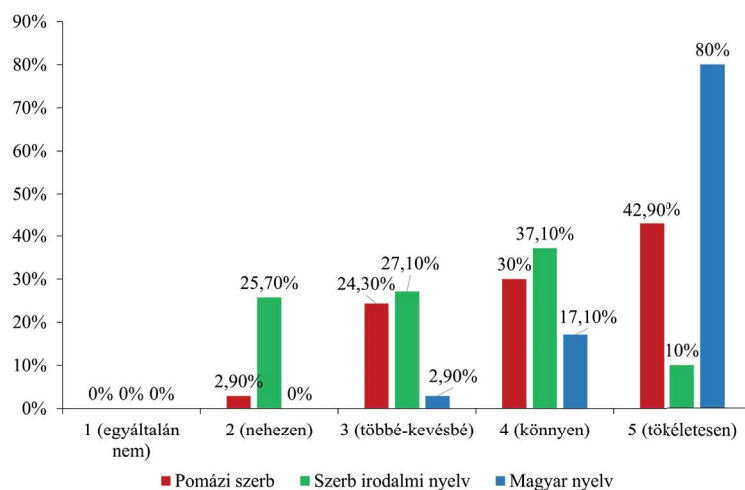
3.4.1. A szerb nyelvtudás

Az adatok alapján elmondható, hogy a válaszadók a pomázi és a szerbiai szerb változatok között érzékelik a különbséget. Saját bevallásuk szerint a pomázi szerbet jobban beszélik (5. ábra). Az erre vonatkozó kérdés (k58, N = 70) esetében 42,9% ötösre, 30% négyesre, 24,3% hármasra és csak 2,9 értékelte gyengére saját nyelvi képességeit (5. ábra). A k58 változó esetében erős szignifikancia mutatkozik az életkorral kapcsolatban. Minél idősebb egy válaszadó, annál jobbra értékeli saját teljesítményét. Ez az állítás igaz a következő, a k59-es változó esetében is. Az irodalmi szerbre vonatkozó adatok (k59) a következőképpen alakultak: csak 10% értékelte tudását kiválóra, 37,1% jól, 27,1% közepesen, 25,7% gyengén beszél a szerbiai irodalmi változatot. Újságot olvasni szerb nyelven (k56) a bevont személyek 97,1% közepesen, vagy annál magasabb szinten tud, tehát a szerb írott szöveget biztosan megérti. Ez összefüggésben áll a kérdőív k6, nemzetiségi oktatásban való részvételre vonatkozó kérdésével. Ebből látszik, hogy a megkérdezettek 66,1% járt legalább négy osztályt szerb nyelvű oktatási programba, ahol elsajátíthatta a szerb írás-olvasást. Az adatok rámutatnak, hogy az életkor változójának szignifikáns hatása van a pomázi szerb változat ismeretére. Minél idősebb a megkérdezett csoport, annál biztosabban birtokolja ezt a változatot. A szerb irodalmi változat esetében hasonló képet láttatnak az eredmények, szintén kimutatható szignifikancia. Az első

korcsoportból (fiatalok) senki, a harmadik (idősek) korcsoportból pedig már 30% kiválóra értékelte saját teljesítményét. Úgy tűnik tehát, hogy minél idősebb valaki, annál jobban birtokolja a szerb változatokat (megfelelően a korábbi eredménynek is).

3.4.2. A magyar nyelvtudás

A magyar kompetenciára vonatkozó kérdések válaszaiból látszik, hogy a bevont személyek – saját bevallásuk szerint – legjobban magyarul tudnak (5. ábra). 80% kiválóra, 17,1% jóra és csak 2,9% értékelte közepesre magyar tudását (N = 70). Összességében tehát legjobban magyarul, utána pomázi szerbül, majd a szerb irodalmi nyelven képesek kommunikálni. Az életkornak a magyar tudásra nincs szignifikáns hatása. Ez a nyelvsere folyamat fejlődésének előrehaladottabb állapotát jelezheti. A magyar nyelvű szövegek értése (k57) tekintetében a válaszadók több mint 90%-a (66 fő) kiválóra és csak 4 fő értékelte ennél rosszabbra (4,3) saját képességeit. Az írott szövegek esetében tehát, a teljes minta közepesre vagy annál magasabbra értékelte magyar nyelvű olvasását, biztosabbnak gondolja tehát e nyelvi képességeit.

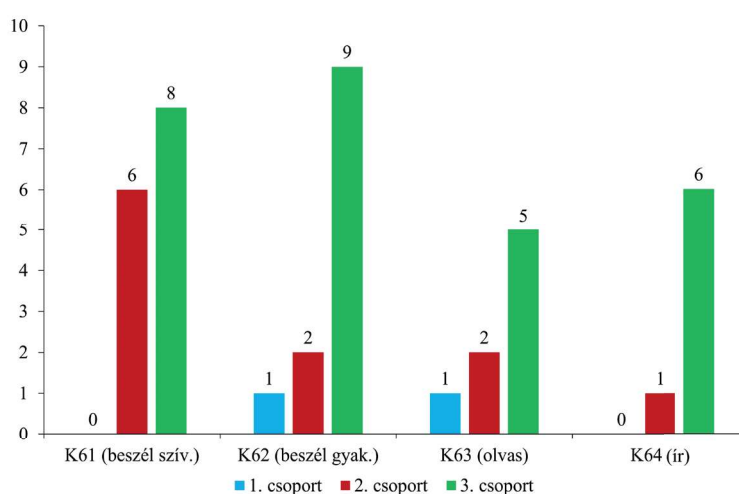

5. ábra

Érzése szerint milyen szinten beszéli Ön a pomázi szerb nyelvet (k58); a szerb irodalmi nyelvet (k59); és a magyar nyelvet (k60) kérdésekre kapott, 1–5-ig terjedő válaszok százalékos eloszlása a teljes mintában (N = 70)

Az egyéni nyelvválasztási preferencia tekintetében elmondható (k61–k64), hogy a megkérdezettek 48,6% nemzetiségi nyelven és magyarul egyaránt szívesen beszél. Csak 31,4% jelölte a *csak magyar* és 20% a *csak kisebbségi nyelv* lehetőséget. Ez az adat a kétnyelvűség helyzetének stabil, fenntartható állapotára utalhat (Borbély 2016) Azonban a közösség a legtöbbet magyarul beszél (77,1%), olvas (67,1%) és ír (70,6%). Ezt természetesen befolyásolja a környezeti ország nyelve és az itt elérhető hagyományos és digitális, magyar nyelvű tartalmak sokasága is. Viszont, ha tovább vizsgáljuk az adatokat, mégis a nyelvsere végpontjának irányába látunk

elmozdulást. A nyelvválasztásra vonatkozó függő változók (k61, k62, k63, k64) esetében mindenhol szignifikancia mutatkozott az életkor változójával kapcsolatban, köztük nagyon erős kapcsolati valószínűséggel. Úgy tűnik tehát, hogy minél fiatalabb egy bevont személy annál kevésbé preferálja a nemzetiségi és vegyes (szerb és magyar) repertoárelemek alkalmazását és inkább a magyart részesíti előnyben (6. ábra). Ahogy növekszik a csoportok életkora, úgy növekednek a nemzetiségi nyelv elsődleges választására vonatkozó adatok is a beszéd, az olvasás és az írás gyakorlataira vonatkozóan.

6. ábra

Az életkor változójával valódi kapcsolatot mutató függő változók esetében (k61, k62, k63 – N = 70, k64 – N = 69), a *csak kisebbségi nyelven* típusú válaszok eloszlása a különböző tevékenységekre vonatkozóan

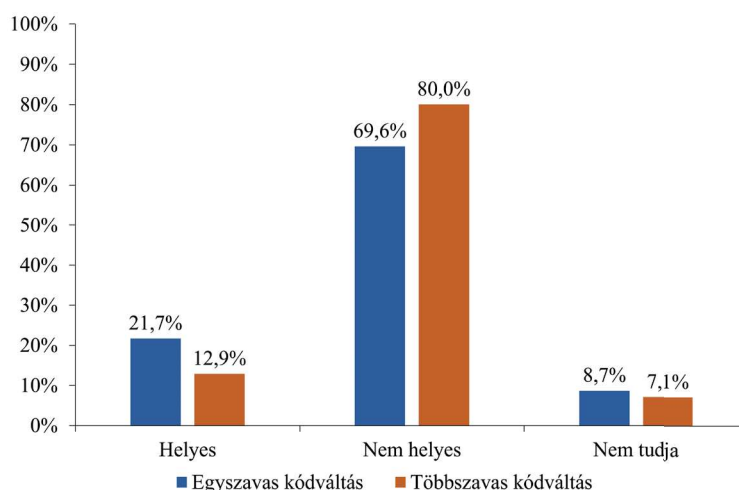
3.4.3. Szubjektív nyelvi vélekedések

A kutatás céljai között volt, hogy feltárja a megkérdezettek nyelvekről, változatokról, beszélőkről kialakított elképzeléseit, nézeteit, véleményeit. Ezeket a háttérben meghúzódó ideológiák felől értelmezze, jobban megértve ezáltal a közösség saját, belső nézethálózatát és nyelvi viselkedését.

3.4.3.1. A pomázi és a szerbiai szerb összevetése

A kérdőív k65–k75 kérdéséig tartó részében, a bevont személyek változatokra és nyelvekre vonatkozó nyelvi vélekedéseit, attitűdjeit vizsgálta a kutatás. Hasonlóan az előbbi néhány kérdéshez, itt is háromosztatú skálán volt lehetőség a válaszadásra. A vélemények előhívására olyan értékkategóriák kerültek beemelésre, mint hogy melyik *a szebb, hasznosabb, szeretetesebb* nyelv, változat. Továbbá milyen vélemények alakultak ki a közösségben (szociolingvisztikai szempontból) a normatív, többnyelvű kommunikációs helyzetekről (kódkeverés, alkalmi kölcsönzés, vegyes használat). A nyelvjárási beszédmód, a lokális változatok gyakran alulértékelődnek az

egyének saját véleményeiben (Borbély 2014: 241; Trudgill 1995). E jelenség közösségi vizsgálatához, értékelni kellett a pomázi szerb és a szerbiai szerb változatokat (k65–k68). A válaszadók szerint a dialektusuk hasonlóan szép (k65), mint a szerbiai szerb (47,1%) illetve szebb annál (41,4%). Hasznosságát tekintve viszont az anyaországban beszélt változatokat emelik ki (45,7% a szerbiai szerbet tartja hasznosabbnak). Nehezebbnek is ezt a változatot vélik (71,4%), 50 fő szerint könnyebb a pomázi szerb, mint a szerbiai (csak 15 fő tartja egyformán nehéznek és 5 nehezebbnek saját nyelvjárását). A következő (k68) kérdés az egyéni érzelmi kötődésre (*melyiket szereti jobban*) vonatkozott. A 70 főből 67,1% nyilatkozott úgy, hogy a pomázi szerbet, 24,3% egyformán szereti mindkettőt és csak 8,6% részesíti a szerbiait előnyben. Úgy tűnik tehát, hogy a válaszadók a saját, pomázi változatukhoz kötődnek érzelmi-leg jobban, komplexitás és funkcionalitás szempontjából viszont a szerbiait tartják elsődlegesnek. Megdőlni látszik tehát az a hipotézis, hogy a helyi változatok maximálisan alulértékelték lennének (csak a profitideológia felől értelmeződnek így).

7. ábra

A kódváltással kapcsolatos attitűdök adatai százalékos arányban
(k73 – N = 69 és k74 – N = 70 átlagai)

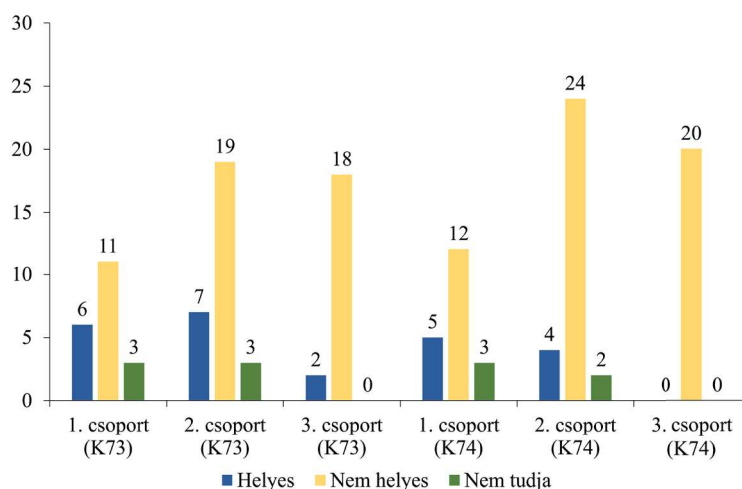
3.4.3.2. A szerb és a magyar nyelv összevetése

A k69–k72 kérdések (az előző kérdésekhez hasonlóan) a magyar és a szerb dichotómiáját felállítva hívta elő a válaszadók saját nyelvi nézeteit. A megkérdezettek 64,3% szerint a nemzetiségi nyelv szebb, mint a magyar (34,4% pedig mindkettőt annak gondolja). A hasznosságot tekintve viszont megfordul ez az értékelés (54,3% szerint a magyar hasznosabb a szerbnél, 45,7% szerint mindkettő hasznos és csak 10% szerint a szerb az elsődleges). Nehezebbnek is a magyart ítélték meg (47,8%), könnyebb tehát szerbül és magyarul, illetve szerbül megnyilatkozniuk a válaszok alapján (52,2% mindkettőt hasonlóan nehéznek találta). A saját, leginkább szeretett

nyelvként pedig a szerb (51,4%), és a szerb és a magyar egyaránt (45,7%) jelenik meg. A magyart csak két válaszadó szereti jobban a mintából. A 71. kérdés kivételével, minden bevont személy válaszolt a kérdésekre (N = 70). A nemzetiségi nyelv szerepe tehát elengedhetetlenül fontos, mind érzelmi, mind funkcionális szempontból is.

3.4.3.3. A kétnyelvű beszédmód, kódváltás

A kódváltásokkal kapcsolatban elmondható (k73–k74), hogy az alkalmi kölcsönzések a válaszadók 69,6% szerint nem helyesek, 21,7% százalék elfogadja ezeket, 8,7% pedig nem tudta a választ a kérdésre. A váltogató, vegyes használat pedig 80% szerint nem kívánatos, és csak 12,9% fogadja el ezt. Az adat azért is figyelemreméltó, mert a többnyelvű egyének megnyilatkozásaiban szabályszerű a kétnyelvű beszédmód, így azt feltételezhetjük, hogy a megkérdezettek nyitottak, elfogadóbbak a kétnyelvű beszédmódra jellemző jelenségekkel kapcsolatban (alkalmi kölcsönzés, kódváltás, kevert nyelvhasználat). Ennek ellenére az adatokból az látszik, hogy véleményeik szerint nem kellene ezt a gyakorlatot követnie a beszélőknek (7. ábra). A kérdésre adott válaszok szignifikáns kapcsolatot mutatnak az életkorral (gyengébb kapcsolat), úgy tűnik a fiatalok csoportja az, akik inkább elfogadják a kódváltás jelenségét (8. ábra).

8. ábra

A kódváltással kapcsolatos attitűdök adatai, az életkori csoportok eloszlását tekintve (k73 – N = 69 és k74 – N = 70 átlagai)

A 100. kérdés a kétnyelvűséggel kapcsolatos ítélet megalkotását kérte (*előny vagy hátrány*) a megkérdezettektől. 95,7% szerint előnyös, ha valaki kétnyelvű (csak egy fő válaszolt úgy, hogy egyik sem és két fő úgy, hogy inkább negatívumként értelmezi). Ebből tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a bevont személyek tisztában vannak a kétnyelvűség pozitív következményeivel (nem befolyásolja őket a monolingvista ideológia), ellenben ennek a kommunikációs megvalósulási formáit

(kódváltás, kölcsönzés) mégis helytelennek ítélik meg. Feltételezhetjük, hogy a nyelvi purizmus ideológiája ennek mozgatóereje. A 3.5. Sztereotípiák, előítéletek című alponban még visszatérünk a kétnyelvűséggel kapcsolatos szubjektív ítéletek elemzésére.

3.4.3.4. Nemzetiségi identitás: szerb anyanyelvű, szerb nemzetiségű, lokális vélekedések

A következő részben (k76–k85), a pomázi körülményekről szóló, nyelvi attitűdök feltárására vonatkozó kérdések szerepeltek. Az életkorra vonatkozóan, a válaszadók közül 80% úgy gondolta, hogy kevesebbet beszélnek a fiatalok szerbül, mint az idősök és hogy az idősök jobban tudják a szerbet (78,6%). A templom szerepe kiemelkedő (az adatok alapján is fontos színtérnek tűnik), a megkérdezettek szerint többet beszélnek szerbül azok (50,7%), akik rendszeresen járnak ide. Nemek tekintetében a válaszadók nagyjából egyformának ítélték a férfiak és nők teljesítményét (gyakoriság és kompetencia).

A k86–k103 kérdésig az általános nyelvi attitűdök feltárásával foglalkozott a kutatás. A nyelvi szocializációra, közösségi viselkedési normákra (párválasztás, házasság), nemzetiségi identitásbeli nézetekre vonatkozó ítéleteket kellett felállítani. Egybehangzó válaszok érkeztek arra a kérdésre, hogy a gyermekeknek meg kell tanulnia szerbül. Párt viszont csak a közösség fele szerint kell szerbet választania (a válaszadók másik fele szerint, elfogadott a vegyesházasság). Összevetve ezt a korábbi párválasztásról szóló adatokkal, hasonló növekedést láthatunk, minél fiatalabb tehát egy generáció, annál elfogadottabb ez a gyakorlat (igazolja ezt az életkor és a k87 változó kapcsolatát kimutató, erős szignifikanciát jelző eredmény). A nyelvmegtartás szempontjából fontos a közösség számára a gyermekeket szerb nyelven is szocializálni, a nyelvtudást a kultúra részének tartják (k90), csak 5 válaszadó gondolja úgy, hogy nem feltétlenül szükséges ez a kultúra részévé válásához (korábban a szerb identitás elemeinek vizsgálatakor is kiemelődött a nyelv, lásd k23). A nemzetiségi létet a válaszadók nem érzik hátrányosnak, elfogadónak tartják a többségi társadalmat (k92, 72,5% szerint nem nézik le Magyarországon a szerbeket). A megélt nyelvi élmények szempontjából (Busch 2017) is hasonló képet látunk (k101–k103), a megkérdezettek 68,6% nem élt át nyelvi alapú diszkriminációt szerb megnyilatkozásai miatt, ritkán 28,6% tapasztalt hasonlót, gyakran pedig csak 2 főt ért támadás a nyelvi repertoárjának ezen összetevőjéből adódóan. A lingvicizmus jelenségét tehát kis mértékben tapasztalták meg a közösség tagjai. A többségi társadalom nem korrigálta őket, 87%-ra sosem szóltak rá, hogy beszéljen magyarul saját nyelvváltozata helyett, csak 12,8% tapasztalt ilyet néha, vagy gyakrabban. Sovinizta indíttatású kijelentéseket is csak 24,6% élt át.

Az adatok szerint (97,1%) a nemzetiségi identitás – a lekérdezett vélekedések alapján – csak a nyelvmegőrzésen keresztül maradhat fent. A nyelvi változást (a szerb használatának gyakorisága) a városban, a magyar elterjedésével és a szerb kiszorulásával írják le (korábban 95,7% szerint többet beszéltek szerbül). A jogtudatosság,

jogérvényesítés tekintetében elmondható, hogy a közösség a nemzetiségi törvényt ismeri (82,9%), azt hasznosnak tartja (64,6%), az érdekvényesítéshez szükséges nemzetiségi hovatartozás lekérdezésekor, a 2001-es népszámlálás alkalmával (KSH 2001) a mintából, 66 fő (három kivétellel) szerbnek vallotta magát (emellett 69-en magyar állampolgárok, egy kivétellel). Érdekes eredményhez vezet, ha megvizsgáljuk, hogy milyen anyanyelvűnek határozták meg magukat a népszámlálási kérdőív lekérdezésekor a válaszadók (k99). A korábban háromosztatú skálán (szerb – szerb és magyar – magyar) kiválasztható lehetőség (ebben a kérdőívben) adatai úgy alakulnak a kétosztatú (csak szerb és magyar) vonatkozásban, hogy a kétnyelvűek a magyart jelölik meg válaszként. Rávilágítva ezzel a census adatok módszertani hibáiból adódó torzításaira és hiányosságaira. A k99 változó szintén erős kapcsolatot mutat az életkor vonatkozásában, minél idősebb egy válaszadó, annál inkább vallotta anyanyelvének a szerbet.

3.5. Sztereotípiák, előítéletek

A negyedik blokkja a kérdőívnek (k104–k142) változatos, minél szélesebb körben kiterjedő kérdéseket tartalmazott a mindennapi életre, oktatásra, médiahasználatra, kultúrára vonatkozóan. Külön részben foglalkozott a kétnyelvűséggel kapcsolatos ítéletekkel. Az adatok alapján a megkérdezettek a többi nemzetiséggel szemben vagy semleges, vagy pozitív attitűddel rendelkeznek (k104–k105; k107; k109). Hasonlóan vélekednek a saját és a magyarok kapcsolatáról (k115), viszonyáról. Komolyabb ellentétnek tehát nincsenek jelei a csoportok életében. Nincsenek etnikai, faji alapú megkülönböztetésen alapuló konfliktusok.

A kétnyelvűséget tekintve először (k116) a fogalom definícióját (*ki a kétnyelvű*) járta körül a terepmunkás és a válaszadó. 77,1% az anyanyelvi szintű nyelvtudást határozta meg kritériumként, megfelelően ezzel a kétnyelvűség szűk, kizáró, kompetencialapú értelmezésének. Ez ellentétben áll a használatalapú, funkcionális szemléletű definícióval (lásd Grosjean 1982 és Bartha 1999). Ezután a kérdést (k117), ennek megfelelően megfordítva (nem szükséges az anyanyelvi nyelvtudás) tette fel a terepmunkás, amivel 52,9% egyetértett, ellentmondva ezzel az előbbi kérdésre adott válaszában. Feltételezhető tehát, hogy a kérdést nem pontosan értette minden válaszoló, vagy a kétnyelvűség szűkebb és tágabb definíciójával is egyetért (nem érzékeli köztük a különbséget). A további kérdések alapján kiemelhető, hogy a kétnyelvűség elemeként az aktív nyelvtudást (k118, nem elég a passzív kompetencia, a megértés), a produkciót (mindkét nyelven) és a rendszeres használatot határozták meg (k119, mellyel a válaszadók 95,7%-a egyetértett, gyengébb, de szignifikáns kapcsolatot mutatnak az adatok az életkorral) a bevont személyek. A fiatalok és az idősek csoportja kisebb arányban (10% és 15%) elfogadná a passzív kompetenciát (*A kétnyelvű nem kell, hogy beszélje a másik nyelvet, csak értse*), viszont a középkorúak 96,7% szerint, ez nem elégséges (ahogy a teljes minta 90%-a szerint sem) ahhoz, hogy valaki kétnyelvű legyen. Vélekedéseik alapján tehát a nyelvi repertoár

rendszeresen alkalmazott elemét kell képeznie a másik nyelvnek. Minél idősebb egy egyén, annál inkább a funkcionális, tágabb meghatározás kerül előtérbe, a használat szerepe emelkedik ki. Az idősek és a középkorúak csoportja teljes mértékben egyetértett vele, hogy kétnyelvűnek számít, aki két nyelvet bizonyos időközönként, gyakran használ. Úgy tűnik tehát, hogy a tágabb értelmezés felé irányulnak a közösségi vélekedések. Nem a kompetencia, hanem a közös nyelvi gyakorlatok, nyelvi élmények szerepe határozza meg a megkérdezettek szerint a kétnyelvű személyt.

Az eredményeket alapján, a megkérdezetteknek igénye lenne a településen – a nemzetiségi oktatáshoz való jogukra alapozva – kétnyelvű köznevelési intézményekre (óvoda, ahol lehet nyelvet tanulni ugyan van, de iskola nincs). 71% szeretne teljes mértékben ilyen szemléletben működő óvodát, 75% pedig szerb és magyar nyelven oktató iskolát a városba. További igény lenne kétnyelvű névtáblákra és feliratokra (k140), 70% szeretne a településeken lévő fontosabb intézményekben (óvoda, iskola, polgármesteri hivatal, kórház, könyvtár stb.) ilyen jellegű nyelvi tájkép elemeket. Viszont csak 35,7% szeretné, hogy ne csak a magyar, hanem a szerb zászlót is kirakják ezekre az épületekre (k141).

A különböző kulturális javakat tekintve (k123–k125), a pomázi szerbek úgy nyilatkoztak, hogy szívesen olvasnak szerb és magyar írókat egyaránt (68,1%), a zenehallgatási szokásokat tekintve viszont inkább szerb előadókat szeretnek hallgatni (70% a csak szerb választ adta). Ez az idősebb korosztályra jobban jellemző, gyenge kapcsolat áll fenn az életkorral a változó esetében, a fiatalabbak szerb és magyar előadókat egyaránt szívesen hallgatnak. Az országok himnuszait tekintve is a szerbiai felé tolódik el ez az arány (51% szerint a szerb himnusz áll a szívéhez közelebb, 45%-nak mindkettő és csak két főnek a magyar). Úgy tűnik tehát, hogy a szépirodalmi olvasásban mindkét nyelv preferált, a zenét illetően viszont egyértelműen a szerb eredetű, hagyományos zene kerül előtérbe. Fontos elemeként regisztrálhatjuk tehát a nemzetiségi identitásnak a zenét (a népzene a hagyományos, ünnepek alkalmával is megjelenik). A televízió és rádióhasználatra vonatkozó kérdések (k126–k136) alapján elmondhatjuk, hogy a városban van kábel tv, azon vannak szerb és magyar nyelvű adások (91% arról nyilatkozott, hogy ezek kétnyelvűek). Ezenkívül a megkérdezettek a szerbiai adásokat is nézik (80%), 32 fő minden napos gyakorisággal, további 21 fő pedig heti rendszerességgel (k130). A Szerb képernyő (Српски екран/Srpski ekran), magyarországi szerb nemzetiségi műsort, 45 fő szintén heti rendszerességgel követi (64,3%), csak 3 fő nem nézi ezt soha. 67 fő pedig arról számolt be, hogy szereti ezeket az adásokat (k132). Fontos részét képezi tehát a közösség életének a szerb és magyar nyelvű, illetve szerb nyelvű adások rendszeres követése.

A rádiózási és újságolvasási szokásokkal foglalkozó kérdések (k134–k139) esetében elmondható, hogy rádiót már kevésbé hallgat a közösség. A magyarországi szerb nemzetiségi adást 45,7% sosem hallgatja (k134). A Szerb hetilapot (Српске Недељне Новине/Srpske nedeljne novine), 81,4% szívesen olvassa (k137, k138). Hasonlóan fontos részét képezi tehát a gyakorlatközösség életének, mint a tv adások.

3.6. Összegzés

A kérdőív 142 fő és további alkérdéseinek adatai alapján (általános adatokra, nyelvi gyakorlatokra, identitáselemekre, attitűdökre vonatkozó kérdések) megállapítható, hogy a pomázi szerb közösség erősen őrzi identitását. Az eredmények feltárták a szerb nemzetiségi identitás vállalásában és a nyelv megtartásában szerepet játszó tényezőket és gyakorlatokat, a nyelvek és változatok szituatív megoszlásának arányait. Az elemzésen keresztül következtethetünk a többnyelvű, szerb–magyar gyakorlatközösség nyelvcsere–nyelvmegtartás kontinuumán, adott időpillanatban (2003) elfoglalt pozíciójára.

Néhány fontosabb eredményt – a teljesség igénye nélkül – kiemelve elmondható: (1) a válaszadók identitásukat határozottan és pontosan szerbnek definiálják (90%). (2) A nemzetiségre vonatkozó adatok eltérnek az anyanyelvre vonatkozó adatoktól, ha összehasonlítjuk ezeket kiderül, hogy míg a megkérdezettek 92,8% szerb nemzetiségűnek tartja magát, addig az anyanyelve 85,7%-nak a szerb (4 fővel kevesebb). Természetesen itt árnyalja a különbséget az a 9 személy, aki kétnyelvűnek (magyar és szerb anyanyelv) határozta meg magát, de kijelenthetjük, hogy az adatok alapján úgy tűnik, a szerb–magyar nyelvcsere folyamata előrehaladottabb állapotban van, mint a szerb–magyar közösségi asszimiláció. Alátámasztja ezt az erős identitásvállalás és – az életkor csökkenésével – a szerb használati gyakoriságának csökkenési tényezője is. (3) A megkérdezettek nagyobbik hányada többgenerációs szerb vagy első generációs szerb családokból származik (71,4%-nak mindkét szülője szerb). Vegyes házasságban (legalább az egyik szülő magyar) a bevont személyek 28,6%-a született. A válaszadók saját házastársait tekintve látszik, hogy szerb házastársa 58,5%-nak, magyar pedig 35,8%-nak van (a megkérdezettek 23%-a még nem házas a lekérdezés időpontjában). A meglévő, vagy születendő gyermekek esetében 50,7% elfogadja, vagy elfogadná a vegyes házasságot. Úgy tűnik tehát, hogy minél fiatalabbak egy generáció, annál inkább oldódnak a párválasztásra vonatkozó (a közösséghez tartozó, pomázi pár stb.) normák. (4) A megkérdezettek aktív kapcsolatban állnak szerbiai ismerőseikkel, rokonaikkal (a bevont személyek egyharmada a terepmunka évében járt utoljára az országban). Saját bevállalásuk szerint, a pomáziak 64,5% kiválóan, 27,4% pedig jól érti a szerbiai szerbet. Feltételezhetjük, hogy a rendszeres látogatások és a közös gyakorlatok elősegítik a szerb nyelvtudás megerősödését, a repertoárban való megmaradását. Továbbá a rendszeresen nézett szerbiai tv műsorok, a szerb zenehallgatás, a szerbiai írók olvasása (melyek fontos tevékenységek a közösség életében) is elősegítik ezt. (5) A megkérdezettek 48,6%-a mindkét nyelven szeret beszélni, nem köteleződik el az egyik vagy a másik alkalmazása iránt, úgy tűnik tehát, hogy a fenntartható kétnyelvűség (Borbély 2016) állapotában van a közösség. Ugyanakkor, ha összevetjük az életkor változóját a különböző partnerekkel és színtereken felállított szituációkra adott válaszokkal az látszik, hogy az életkor csökkenésével csökken a szerb használata, növekszik a magyar, illetve a magyar és szerb gyakorlatok száma. Amiből arra következtethetünk,

hogy a közösség, a nyelvcsere folyamatában van (de végpontjától még távol áll). Hiszen (6) a szülőkkel, nagyszülőkkel leggyakrabban használt nyelv a szerb. Ez a legmagasabb arányban a gyermek–édesanya nagyszülei relációban érvényesül, a legkisebb arányban a gyermek–apa kommunikációs helyzetekben. A nyelvcsere jelei leginkább a szerb–magyar családok fiatalabb generációinál (unokák) érzékelhetők. A gyermekek esetében még nem tapasztalható effajta változás. Úgy tűnik tehát, hogy a folyamat lassú, az első lépések egyikénél tart a közösség. Továbbá ebből kifolyólag feltételezhetjük, hogy azokban a nemzetiségi közösségekben, ahol a nyelvcsere lassabban fejt ki hatását és a nemzetiségi nyelv megőrzése erős, a vegyes házasságokban felnövekvő gyermekeknél még nem, csak az unokáknál mutatható ki a nyelvcsere hatása, a nemzetiségi nyelvi gyakorlatok tekintetében. (8) A család színtere képes a saját nemzetiségi nyelv és identitás megőrzéséhez szükséges fontos szerepet ellátni. (9) Hasonlóan fontos funkciót töltenek be ebben a vallásgyakorláshoz kapcsolódó helyszínek és szereplők (lehetőség van vallási és nyelvi elkülönülésre, az ortodox gyakorlatok szerb nyelvű kivitelezésére). (10) Olyan formálisabb szituációkban, mint a bolt, a hivatal, az orvos szintén lehetőség van a szerb alkalmazására, mely hozzájárul ennek – gyakorlati funkcióit ellátó szerepén keresztül – a megtartásához. (11) A közösségi alkalmak: a hagyományok, ünnepek gyakorlatai, szórakoztató tevékenységek (klub és könyvtár) fontos elemeit képzik a szerb identitás megtartásának, a szerb nyelvi gyakorlatok aktív színterei. (12) Az adatok rámutatnak, hogy az életkornak közvetlen hatása van a szerb ismeretére. Minél idősebb valaki, annál biztosabban birtokolja a szerb változatokat. A teljes mintát tekintve a válaszadók legjobbra magyar tudásukat értékelték. (13) Az idősebb életkori csoportok esetében növekednek a szerb nyelv elsődleges választására vonatkozó adatok a beszéd, az olvasás és az írás gyakorlataira vonatkozóan. Megfigyelhető tehát egy lassú, nyelvcsere felé való elmozdulás a generációk tekintetében. (14) Ugyanakkor a folyamat kezdeti szakaszáról árulkodik, hogy a megkérdezettek fele szívesen beszél szerbül és magyarul egyaránt. A szerb pomázi változatával kapcsolatban pozitív ítéleteket fogalmaz meg. (15) A többnyelvűséggel kapcsolatban szintén pozitívak a vélekedések, viszont konkrét nyelvi megvalósulási formáival (egyszavas, többszavas kódváltás) szemben elítélőek a bevont személyek. (16) Az adatok alapján elmondhatjuk, hogy a közösség mindennapi életében (a beszélt nyelvi interakciókban) 2003-ban még a szerb nyelv, azonban az írás-olvasás gyakorlataiban már a magyar elsődlegessége érvényesült.

Az eredmények alapján tehát elmondható, hogy a pomázi közösségben, a nyelv-választás kiegyenlített a mindennapi szituációkban, a válaszadók nemzetiségi identitásukat erősen őrzi, pozitív attitűdöket fogalmaznak meg nemzetiségi nyelv-változatukkal kapcsolatban. A nyelvi asszimiláció tekintetében a nyelvcsere végpontja felé csak kis mértékben tárható fel egy lassú ütemű elmozdulás.

Hivatkozott irodalom

- Bárczi Géza–Országh László szerk. 1959–1962. A magyar nyelv értelmező szótára. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet–Akadémiai Kiadó.
- Barczy Magdolna–Rudas János–Szamos Erzsébet 2000. Nyelv, kultúra, Vallás: identitásörzés és asszimiláció magyarországi kisebbségeknél. *Jel-kép* 2000/3: 47–62.
- Bartha Csilla 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2004. Egységes vizsgálati szempontrendszer – A nyelvi másság dimenziói: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei című projektum kutatói számára. Budapest, Kézirat.
- Belić, Aleksandar 1910. Nekolike beleške sa ekskurzije po okolini Budima i Pešte. *Bosanska Vila* 1910/25: 68–69.
- Bindorffer Györgyi–Sólyom Barbara 2007. A pomázi szerbek identitása. In: Bindorffer Györgyi (szerk.) *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok és szlovének körében.* Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 188–236.
- Bodó Csanád–Lajos Veronika 2020. A moldvai csángó nyelvi revitalizációs folyamatok kutatása. *Közösen értelmezett tudások, részvételiség és bevonás.* *Korunk* 3/9: 42–50.
- Borbély Anna 2001. Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztály.
- Borbély Anna 2014. Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó. <http://real.mtak.hu/8083/> (2023–12–11).
- Borbély Anna 2016. Fenntartható kétnyelvűség. *Magyar Nyelv* 112/1: 63–73. https://www.c3.hu/~magyarnyelv/16-1/BorbelyA_MNy_16-1.pdf (2023–12–14).
- Browne, Wayles–Alt, Theresa 2004. *A Handbook of Bosnian, Serbian and Croatian.* Durham, The Slavic and Eurasian Language Resource Center – Duke University.
- Brozović, Dalibor 1998. *Organska podloga hrvatskoga jezika.* Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: Zágráb.
- Busch, Brigitta 2017. Expanding the Notion of the Linguistic Repertoire: On the Concept of *Spracherleben* – the Lived Experience of Language. *Applied Linguistics* 38/3: 340–358.
- Diós István–Viczián János (szerk.) 1993–2010. *Magyar katolikus lexikon.* Budapest, Szent István Társulat.
- Gál Noémi 2010. A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek. *Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.*
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria.* New York, Academic Press.
- Gerstner Károly (szerk.) 2011–2022. *Új magyar etimológiai szótár.* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet/ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont.
- Grosjean, François 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism.* Cambridge, Harvard University Press.
- Ilić, Marija 2014. *Discourse and Ethnic Identity: The Case of the Serbs from Hungary.* München – Berlin – Washington, Verlag Otto Sagner.
- Kázmér Ernő 1938. A szerb irodalmi nyelv megteremtője. *Kalangya* 7/1: 1–7.
- Kiss Lajos (szerk.) 1980. *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kloss, Heinz 1967. *Abstand languages and Ausbau languages.* *Anthropological Linguistics* 9/7: 29–41.
- KSH 2001. A 2001-es népszámlálás adatai. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH 2011. A 2011-es népszámlálás adatai. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH 2022. A 2022-es népszámlálás adatai. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Lásztity Péró–Káplán Szófia 2020. *Utcanevek a helyi nyelvi és kulturális tradíciók tükrében szerbek által lakott magyarországi településeken.* In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi*

- nyelvi tájkép Magyarországon. Budapest, Nyelvtudományi Intézet. 123–149. http://archive.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf (2023–12–11).
- Pálffy Géza 2000. A tizenhatodik század története. Budapest, Pannonica Kiadó.
- Rácz Anita 2016. Etnonimák a régi magyar településnevekben. In: Hoffmann István–Tóth Valéria (szerk.) A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Radovanović, Milorad–Major, Randall A. 2006. Introduction: On Serbian (socio)linguistics. Berlin, De Gruyter Mouton.
- Radovanović, Milorad 2015. Serbian Language Today: The Main Issues. *Slavia Iaponica* 2015/18: 8–29.
- Rusz Boriszláv–Lásztity Péro–Prelić, Mladena (szerk.) 2021. Magyarországi szerbek néprajza 8. In: Székely Bertalan (sor. szerk.) Magyarországi szerbek néprajza. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság–Szerb Intézet–Szerb Fővárosi Önkormányzat.
- Stepanović, Predrag 1986. A Taxonomic Description of the Dialects of Serbs and Croats in Hungary. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szigeti Andor 2007. Népi konyha. Velünk élő nemzeti és etnikai kisebbségek ételei. Budapest, Mezőgazda Kiadó–Planétás Kiadó.
- Tótfalusi István (szerk.) 2001. Magyar etimológiai szótár. Budapest, Arcanum Adatbázis.
- Trudgill, Peter 1995. Dialect and Dialects in the New Europe. *The European English Messenger* 4/1: 44–46.
- Trudgill, Peter 2004. Globalisation and the Ausbau sociolinguistics of modern Europe. In: Duszak, Anna–Okulska, Urszula (eds.) *Speaking from the margin: global English from a European perspective*. Frankfurt am Main, Peter Lang. 35–49.
- Vargha András 2000. Matematikai statisztika pszichológiai, nyelvészeti és biológiai alkalmazásokkal. Budapest, Pólya Kiadó.
- Vargha András 2016. A ROPstat statisztikai programcsomag. *Statisztikai Szemle* 94/11–12: 1165–1192.
- Zombori István 1991. A szerbek Magyarországon 1991. Szeged, Móra Ferenc Múzeum.

Internetes források

1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300077.TV> (2024–02–21).
2010. évi I. törvény az anyakönyvi eljárásról: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000001.tv> (2024–02–08).
2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100179.tv> (2024–02–21).
- A Szerb Intézet honlapja: <https://hu.srpskiinstitut.hu/> (2024–02–08).
- Barta János 1997. A kétfejű sas hatalmában. Új képes történelem. Budapest, Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó. 82. <https://mek.oszk.hu/01900/01902/html/index289.html> (2024–02–06).
- Délhír 2018. Szörnyülködő szerb publicista: „A rác kifejezés sértő germanizmus, amely azt jelenti, hogy patkány”. <https://delhir.info/2018/07/02/szornyulkodo-szerb-publicista-rac-kifejezes-serto-germanizmus-amely-azt-jelenti-hogy-patkany/> (2024–02–06).
- Ethnologue 2023. Ethnologue free – Serbian. <https://www.ethnologue.com/language/srp/> (2024–02–11).
- Gábrity Molnár Irén 2024. Szerbia-szerbek rövid történelme című előadás. Gábrity Molnár Irén honlapja. <https://www.gabritymolnariren.com/3-3Tortenelem.pdf> (2024–02–06).
- Gyurgyik Gyula 2006. Történeti visszatekintés. Pomáz város honlapja: <https://www.pomaz.hu/varosunk/bemutakozas/> (2024–01–06).
- Kieu, Chin Yew 2023. What is the difference between Mother Tongue and First Language? (5 angles that may be mind-blowing for some) *Decoding Definitions Miniseries: Question #3*. Language Educators Assemble: Singapore. <https://www.languageeducatorsassemble.com/difference-between-mother-tongue-and-first-language/> (2024–01–08).

- Magyarországi Szerb Színház honlapja: <https://magyarorszagiszerbszinhaz.hu/> (2024–02–11).
- Mayer Annamária 2021. Khi négyzet próba jelentése és alkalmazása az SPSS-ben. SPSSABC. SPSSABC.HU: Budapest. <https://spssabc.hu/ketvaltozos-elemzes/khi-negyzet-proba/> (2024–01–06).
- Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium honlapja: <https://www.nikola-tesla.hu/rolunk> (2024–02–10).
- NKA 2018. Nemzetiségi Kulturális Adatbázis. A magyarországi szerb nemzetiségről. <http://nemzetisegek.bmknk.hu/2018/01/30/a-magyarorszagiszerb-nemzetisegrol/> (2024–02–21).
- Pomáz online 2023. Szerb ortodox karácsonyi liturgia a pomázi Szent György templomban. <https://www.youtube.com/watch?v=B4tyNQICTBg> (2023–12–11).
- Srpske nedeljne novine – A szerb nemzetiségi hetilap honlapja <https://www.snnovine.hu/> (2024–02–13).
- Srpski ekran – Szerb nemzetiségi műsor honlapja: <https://mediaklikk.hu/musor/srpski-ekran> (2024–02–08).
- Srpski ekran 2022. Szerb nemzetiségi műsor: 300 éves a Szent György szerb ortodox templom Pomázon <https://mediaklikk.hu/cikk/2022/05/09/srpski-ekran-300-eves-a-szent-gyorgy-szerb-ortodox-templom-pomazon/> (2024–01–06).
- SZOÖ 2024. A Szerb Országos Önkormányzat honlapja: <https://szerb.hu/> (2024–02–08).
- Tarján M. Tamás é.n. 1389. június 15. – Az első rigómezei csata. Rubicon online. <https://rubicon.hu/kalendarium/1389-junius-15-az-első-rigomezei-csata> (2024–01–06).
- WorldData 2024. Serbian speaking countries. <https://www.worlddata.info/languages/serbian.php> (2024–02–06).

Summary

SERBIAN NATIONALITY

Knowledge of languages, bilingualism, attitudes and identity

This chapter shows the results of sociolinguistic research on the Serbian community in Pomáz (Hungary). The quantitative analysis of the empirical data concerns linguistic and national identity, bilingual language practices and the institutional network. The first part presents the history of the Serbian community and the development of its population in Hungary, the settlements they inhabit, and data using census measurements. The next part introduces the important Serbian institutions in Hungary, such as local governments, Orthodox Church, scientific and educational institutions, artistic and cultural associations, Serbian minority media, and notable Serbian individuals in Hungary. The following section analyzes the data related to the Serbian community in Pomáz from the NKFP research project (2001–2004). The empirical study aimed to explore language usage patterns of a practice community of Serbian–Hungarian bilinguals. Accordingly, in an interview based on a questionnaire, the respondents answered questions about language choice, language knowledge and language attitudes. The collection of the answers was recorded by the questionnaire filled out by the interviewer and the audio recording. The fieldwork took place in Pomáz in 2003. The number of respondents was 70 Serbian–Hungarian bilingual speakers. The responses of the participants were analyzed statistically. According to the results, the Serbian nationality in Pomáz preserves Serb language and Serbian nationality, and its Serbian–Hungarian bilingualism is characterized by sustainability. The final part of the chapter presents the changes after the 2003 investigation, which continue to prove the stability of the Serbian language and ethnic identity in Pomáz.